

MISJONSHØGSKOLEN I STAVANGER

FRIGJØRENDE INTEGRERING

En undersøkelse av De undertryktes teater og
De undertryktes pedagogikk i integreringsarbeid i Norge

MASTEROPPGAVE

MASTER I GLOBALE STUDIER (30 MATH)

KRISTINE BRUNVATHNE AANESTAD

STAVANGER, MAI 2011

Forord

Med dette avslutter jeg seks år ved Misjonshøgskolen i Stavanger. Takk til alle ansatte og studenter ved skolen som har inspirert meg til å skrive denne oppgaven.

Dette prosjektet har vært krevende, givende, slitsomt, lærerikt, vakkert, og ikke minst, utrolig inspirerende! Det kunne ikke blitt en realitet uten et knippe fantastiske mennesker. Takk til veileder Marianne Skjortnes som på en betryggende, klok og behagelig måte, har ledet meg på veien mot mål. Takk til min gode venninne Johanne Koll-Hansen, for gode råd og samtaler.

En spesiell takk til min fantastiske mor, Karin Brunvathne Bjerkestrand, for inspirasjon og motivasjon. Takk for at du, gjennom ditt arbeid, er med på å gjøre verden til et bedre sted for mange mennesker.

Tusen takk til mine informanter som brukte av sin tid til å reflektere over og besvare mine spørsmål.

En ekstra takk til mine medstudenter på lesesalen, for motiverende ord og handlinger gjennom hele prosjektet. Takk for oppmuntringer i form av sjokolade og sang. Maria og Ingjerd, lesesalen og studietilværelsen ville aldri vært den samme uten dere! Takk for at dere har gjort dette til en minnerik tid som for alltid vil ha en stor plass i mitt hjerte.

Tusen takk, min kjære mann Idar. Takk for din tålmodighet, kjærlighet og omsorg. Takk for at du har behersket min frustrasjon og for at jeg har fått lov til å være i min «masterboble» i så lang tid.

Mine nydelige døtre Tale og Nora, denne oppgaven er dedikert til dere. Takk for pusterom fra skrivingen med lek, sang og latter. Takk for at jeg har fått lov til å komme sliten hjem til dere som gir livet mitt mening.

Stavanger, 19.mai 2011.

Innholdsliste

1. INNLEDNING.....	4
1.1 Bakgrunn	4
1.2 Avgrensing	5
1.3 Problemstilling	6
1.5 Tidligere forskning	7
1.4 Begrepsforklaringer.....	9
1.4.1 Stereotyper og fordommer	9
1.4.2 Kultur	10
1.4.3 Innvandrere	11
2. METODE.....	12
2.1 Kvalitativ forskningsmetode	12
2.2 Utvalg.....	12
2.3 Intervju og gjennomføring	13
2.4 Ethiske refleksjoner.....	15
3. TEATER, PEDAGOGISK OG INTEGRERING	17
3.1 Augusto Boal	17
3.2 De undertryktes teater	17
3.2.1 Bildeteater	20
3.2.2 Forumteater	21
3.2.3 Forumteaterforestillingen	22
3.2.4 Jokeren og magiske løsninger	23
3.3 Paulo Freire	24
3.4 De undertryktes pedagogikk.....	25
3.4.1 Bank-undervisning	26
3.4.1 Dialog	27
3.5 Integrering	29
4. FORUMTEATER OG INTEGRERING.....	35
4.1 Forumteater på Johannes Læringscenter	35
4.2 Fordommer og fremmedfrykt.....	37
4.3 «En reise med menneskelige møter».....	40
4.4 Frigjøring og integrering	43
4.5 «Kjærlighetskraften er den sterkeste kraften»	46
4.6 Evaluering av prosjektet	49
5. DE UNDERTRYKTES INTEGRERING	50
5.1 Minoritetens frigjøring	50
5.2 Solidaritet, forståelse og samhold	52
5.3 Ta hovedrollen i eget liv	55
5.4 De undertryktes integrering.....	57
5.5 «Vi må bare tørre å være sammen»	60
6. AVSLUTNING.....	64
Referanseliste	68

1. INNLEDNING

1.1 Bakgrunn

Jeg har både en faglig og en personlig bakgrunn for valg av tema til denne masteroppgaven. Den faglige grunnen bunner i min utdanningsperiode på Misjonshøgskolen i Stavanger hvor jeg har vært innom mange spennende, interessante og lærerike emner. Den personlige bakgrunnen for valget er min oppvekst preget av musikk, dans og drama. Felles for dem begge er at det handler om å kommunisere.

Nordmenns holdninger til innvandring og migrasjon engasjerer meg. Vi ser debatter om innvandring, integrering, religions- og kulturforskjeller og fremmedfrykt daglig i media. Dette er temaer som interesserer og opptar mennesker fordi vi må forholde oss til dem på den ene eller andre måten. De er en del av vår samfunnsstruktur. Det stilles en del krav til innvandrerne som kommer til Norge. Undersøkelser fra Statistisk Sentralbyrå (SSB) viser at flere nordmenn ønsker at innvandrere skal tilpasse seg den norske kulturen og det norske samfunnet ved å bli mest mulig lik nordmenn.¹ Hva ligger i dette? Lever vi i et samfunn hvor forskjeller skal bekjempes og likhet er målet? Hvordan defineres den norske kulturen som innvandrere skal integreres i? Har vi som nasjon en felles forståelse av hvordan samfunnet er og bør være? I forbindelse med min utdanning har jeg blitt mer bevisst på hvordan vi relaterer oss til hverandre i et flerkulturelt samfunn og hvordan jeg selv forholder meg til min egen og andres kulturelle bakgrunn og religiøse orientering.

I møte med samfunnsengasjerte medstudenter, venner og familie har jeg oppdaget at diskusjonene blant annet dreier seg om hva som er god eller dårlig integrerings- og innvandringspolitikk. Det blir naturlig å diskutere hvordan innvandrere bør forholde seg til den norske kulturen og levemåten, fordi det er emner som opptar store deler av den norske befolkningen på generell basis. Det opptar oss fordi mennesker med ulike kulturelle bakgrunner lever side om side med hverandre.

Det flerkulturelle samfunnet er et faktum og interkulturell kommunikasjon er ikke bare et fag man studerer men et emne som gjør seg gjeldene til en hver tid i Norge. Overalt kommuniserer mennesker med ulik kulturell bakgrunn og religiøs orientering med hverandre, både på godt og vondt. Den interkulturelle kompetansen blir desto viktigere og det samme blir bekjempelsen av diskriminering, fremmedfrykt og segregering. For at vi skal kunne forholde oss til hverandre på en konstruktiv måte, tror jeg det er viktig å sette fokus på alternative metoder for å jobbe med og

¹ For mer informasjon se www.ssb.no/innvhold/

utvikle den interkulturelle kompetansen blant nordmenn. Det gjelder både mennesker som allerede bor og oppholder seg i Norge, og nye innvandrere. Med debatten om innvandring følger diskusjoner knyttet til integrering. Hvem skal integreres og hvordan? Når undersøkelser viser at nordmenn ønsker at innvandrere skal tilpasse seg den norske kulturen, hvilke krav stilles da til nordmenn i forhold til integreringen i det flerkulturelle samfunnet?

Integrering er en pågående og omfattende politisk debatt. Meningene strekker seg i flere retninger politisk og blant folket. Arbeiderpartiet snakker om Norge som "et mulighetens samfunn" hvor mangfoldet settes høyt og individets rettigheter og plikter verdsettes. I sitt "Integreringspolitisk dokument" publisert februar 2011, presenterer de sitt syn på det kulturelle mangfoldet "som en styrke, for kreativitet, utveksling av erfaringer og kontakter mot andre land og kulturer" (Arbeiderpartiet 2011). Fremskrittspartiet setter reglene, normene og verdiene som skal være felles for hele befolkningen, foran hensynet til ønsker hos enkeltgrupper i integreringsspørsmålet. "I tillegg er det en forutsetning for integrering at innvandrerne tilegner seg det norske språk, og deltar i det norske samfunnet. Det må stilles krav om integrering for å få opphold og senere statsborgerskap" (Frp 2011b). De er opptatt av at grunnleggende vestlige verdier og menneskerettigheter skal råde, og ikke bli tilsidesatt av "kulturer og holdninger som enkelte grupper av innvandrere tar med seg til Norge" (Frp 2011a). Det er også, i følge Frp, viktig at Norge ikke tillater større innvandring av mennesker enn de man klarer å integrere.

Meningene og holdningene til det norske folk spenner seg i ulike retninger. Felles for alle er at vi på en eller annen måte blir påvirket av å leve i en nasjonalstat hvor flere kulturer er representert og gjør oss derfor opp en mening om hva som er positivt og negativt ved det. Vi kan ikke stille oss på sidelinjen og velge å ikke forholde oss til det flerkulturelle samfunn. Det forventes av oss at vi tar tak i utfordringene og mulighetene det fører med seg, og hele tiden streber etter et fellesskap preget av solidaritet og respekt. Hvordan vi skal klare dette kan diskuteres. Jeg har valgt å sette fokus på teater som interkulturell kommunikasjon i integreringsarbeid i Norge.

1.2 Avgrensing

«Vi er nordmenn, samtidig er vi verdensborgere som lever i et globalt fellesskap» sa kong Harald i sin nyttårstale 2010 (Aftenposten 2010). Her viser Kongen til globaliseringen og dens påvirkning på nasjonalstaten og hvordan vi som innbyggere i Norge må forholde oss til resten av verden som medborgere i et flerkulturelt fellesskap. Dette fellesskapet byr på muligheter og utfordringer når det gjelder menneskelige relasjoner. Kan mennesker oppleve fellesskap uten samhandling? Hva er positiv integrering i Norge? Hvilke metoder kan brukes i kampen mot fremmedfrykt, diskriminering og undertrykkelse? I feltarbeidet mitt har jeg sett nærmere på teaterkommunikasjon som verktøy i

interkulturelt arbeid og hvilken verdi denne kommunikasjonsformen kan ha i en integreringsprosess. Selv om arbeidsmetoden og bruken av teaterkommunikasjon har blitt gjort på flere ulike måter og utført ved utallige steder i verden, har jeg valgt å studere arbeid gjort i mitt eget lokalmiljø. Konsekvensene av globaliseringen vises i stor grad lokalt der hvor mennesker i det daglige møtes. Det er også her følgene av integreringspolitikken gjenspeiles. Jeg har derfor valgt å forholde meg til arbeid utøvet i mitt eget lokalmiljø, for å belyse konkrete og praktiske metoder knyttet til integrering, interkulturell kommunikasjon og nedbryting av negative fordommer. Jeg vil ta utgangspunkt i integreringsprosesser sett i lys av Augusto Boals teaterformer i "De undertryktes teater" (Boal 1979) og Paulo Freires frigjørende pedagogikk (Freire 1970). Jeg har forståelse for at integrering er et vidt begrep som innebærer mange ulike instanser og forhold. Målet er derfor ikke å gi svar på hva som er god integrering, men belyse noen konkrete tiltak rettet mot integrering på det menneskelige planet.

1.3 Problemstilling

Interkulturelle møter har som sagt blitt en stor del av manges hverdag. Vi møter mennesker med en annen kulturell og religiøs bakgrunn på flere arenaer i livet. Interkulturelle møter gjør seg gjeldene i nabolaget, på jobben, i butikken, i møte med helsevesenet, det offentlige og i omgangskretsen. Noen har flere gode venner som kommer fra andre land og kulturer og verdsetter forskjellene, mens andre gjerne har et mer distansert forhold til innvandrere og anser kulturelle ulikheter som problematiske og utfordrende. Uansett hvor og hvordan vi forholder oss til hverandre møter vi andre med våre fordommer og blir møtt av andres fordommer, både i positiv og negativ forstand. Hvordan kan teaterkommunikasjon og arbeid med forumteater være med på å bekjempe og bevisstgjøre disse fordommene? Kan teater bidra til en bevisstgjøring av fordommer og stereotypier en innehar slik at man hele tiden kan jobbe mot et felles mål som inkluderer respekt for mennesker uansett kulturbakgrunn? Under feltarbeidet mitt hadde jeg som mål å se på hvordan deltakelsen i prosjektet "Fra innvandrere til medborger" kan ha en langsiktig virkning både for individer og samfunnet forøvrig. Dette er bakgrunnen for min problemstilling:

Hvordan kan Augusto Boals "De undertryktes teater" og Paulo Freires "De undertryktes pedagogikk" ha betydning i integreringsarbeid i Norge?

Følgende spørsmål har fungert som del-problemstillinger:

- Hvordan kan forholdet mellom majoritetskulturen og minoritetskulturer i Norge beskrives gjennom Paulo Freires "De undertryktes pedagogikk"?

- Hvordan kan bruken av “De undertryktes teater” fungere positivt i integreringsprosesser i Norge?

For å kunne svare på problemstillingen vil jeg først presentere Augusto Boal og hans “De undertryktes teater” (Boal 1979). Jeg vil da ha særlig fokus på Bilde- og Forumteater som er teaterformene brukt i prosjektet «Fra innvandrere til medborger: interkulturelt arbeid knyttet til undervisning og forskning ved HiO og UiS». Heretter bruker jeg «Fra innvandrere til medborger» når jeg omtaler dette prosjektet. Boal er direkte inspirert av pedagogen Paulo Freire og hans teorier i “De undertryktes pedagogikk” (Freire 1970). Det blir derfor naturlig å presentere Freires teorier for å bygge opp under målet med og budskapet i teaterformene. Integrering av innvandrere i Norge er en viktig del av oppgaven min. Jeg vil se på ulike teorier om integrering generelt og hvordan teaterkommunikasjon kan fungere positivt i en slik prosess. Jeg vil ha særlig fokus på det menneskelige, relasjonelle aspektet ved integrering. Informantenes opplevelse av deltagelsen i prosjektet “Fra innvandrere til medborger” vil til slutt bli analysert og presentert i forhold til teorien.

1.5 Tidligere forskning

Religionshistoriker og forsker ved Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter, Cora Alexa Døving, har skrevet boken «Integrering. Teori og empiri» (Døving 2009). Her belyser hun integrering gjennom blant annet kvalitative undersøkelser av mennesker som på ulike måter har kommet til Norge og som opplevde integrasjonen og møtet med den norske kulturen forskjellig. Hun skriver blant annet om integrering gjennom individuelle møter med mennesker og betydningen av dette. Hun presenterer multikulturalismen og gruppebaserte rettigheter som integreringsform hvor minoritetsgrupper gjennom særegne rettigheter og plikter skal føle tilhørighet til samfunnet. Det har også blitt skrevet en del om forholdet mellom majoritetskulturen og minoritetsgrupper i samfunnet. Knut Kjeldstadli er professor ved Universitetet i Oslo og har blant annet skrevet boken «Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering» (Kjeldstadli 2008) som tar for seg dette forholdet. Han presenterer også temaer som global migrasjon, integrering og hvordan man skal leve sammen i et flerkulturelt samfunn. Kjeldstadli skriver om forskjellige integreringsformer og utgangspunkt, deriblant integrering som det motsatte av assimilering. Han mener god integrering handler om likhet i retten til goder i samfunnet og at alle deltar så mye som de selv ønsker på ulike arenaer i samfunnet. Han trekker frem integrasjon i arbeidslivet, i utdanning, i politikken og i ekteskap.

Grete Brochmann er professor ved institutt for sosiologi og samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo. Hun har skrevet flere bøker, artikler og rapporter om innvandring og integrering. I artikkelen «Innvandring og det flerkulturelle Norge» (Brochmann 2010a) skriver hun om

integrasjonspolitikken i Norge og om integrering som et kompromiss mellom likhet og pluralisme. Hun presenterer innvandrerbefolkningen i Norge, hvem og hvor mange de er og hvordan de forholder seg på ulike arenaer i det norske samfunnet. Hun beskriver også integreringsbegrepet gjennom et assimilerende og liberalt syn på integrasjon.

Thomas Hylland Eriksen er professor i sosialantropologi ved Universitet i Oslo. Han har blant mange bøker skrevet «Små steder- store spørsmål. Innføring i sosialantropologi» (Eriksen 2010) hvor han tar for seg ulike strategier tatt i bruk av majoriteten i forhold til behandlingen av minoriteter i samfunnet. Han skiller mellom tre strategier; segregering som fysisk skiller minoriteter fra majoriteten, assimilering som fører til likhet mellom alle etniske grupper i et samfunn og integrering som deltagelse i samfunnet samtidig som man opprettholder sin gruppeidentitet.

Augusto Boal (1931 – 2009) var en brasiliansk teatermann, pedagog, forfatter og politiker. Han var grunnleggeren av De undertryktes teater. Han har skrevet flere bøker, blant annet «Stop! Det er magisk» (Boal 1985), «Theater of the Oppressed» (Boal 1979) og «Förtrollad, förvandlad, förstenad. Teater för alla» (Boal 1980). Boal mente at teater er politikk fordi alle menneskelige aktiviteter er politiske og at tilskueren i et tradisjonelt teater er undertrykt. Han utviklet teaterformene Bildeteater, Forumteater og Usynlig teater. Forumteater er den mest utbredte av disse teaterformene, og her er målet å oppheve skillet mellom scene og sal ved at publikum inviteres til å spille hovedrollen i forumspillet på scenen. Folket må ta tilbake teateret og bruke det i kampen for sin egen frigjøring. Teateret blir da en generalprøve på virkeligheten og erfaringene må tas med videre ut til samfunnet for å oppnå de nødvendige samfunnsendringene. En av de siste bøkene Boal skrev heter «Teatret som krigskunst» (Boal 2004). Boals teaterformer ble anerkjent som «a tool for social change» av UNESCO² i 1994 (Engelstad 2001, 15). Teaterformene har blitt tatt i bruk over hele verden og i utallige forskjellige settinger. Førstelektor ved Høgskolen i Vestfold, Arne Engelstad, har skrevet boken «De undertryktes teater. Når tilskueren blir deltaker. Augusto Boals metoder og praksis» (Engelstad 2001). Her presenterer han historien bak De undertryktes teater, forklarer de ulike teaterformene, samt gir eksempler på hvordan disse har blitt tatt i bruk i Norge. Flere av eksemplene er knyttet til undervisning og forhold i arbeidslivet. I en periode tidlig på 1970-tallet arbeidet Boal sammen med frigjøringspedagogen Paulo Freire i et alfabetiseringsprosjekt. (Engelstad 2001, 16). Paulo Freire (1921 – 1997) var undervisningsminister i Brasil frem til militærkuppet i 1964. Han var professor i pedagogikk og spesialrådgiver for kontoret for

² UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) er FNs organisasjon for utdanning, vitenskap, kultur og kommunikasjon. Organisasjonens mandat er å bidra til fred og sikkerhet ved å fremme samarbeid mellom nasjoner innen de fire fagområdene. For mer informasjon se <http://www.unesco.org/new/en/unesco/>.

pedagogikk ved Kirkenes Verdensråd i Genève. Han har utviklet teorien om De undertryktes pedagogikk (Freire 1970) som bygger på tanken om at det i skolen er et undertrykkende forhold mellom lærer og elev. Dette undertrykkende forholdet finnes også generelt i samfunnet og handler om lærere og ledere som indoktrinerer sine tanker om hvordan verden skal være til passive mottagere som slutter seg til deres konklusjoner. For å oppnå målet, som er dialog, må eleven frigjør seg selv og sin undertrykker gjennom aktiv handling gjennom refleksjon og egeninnsats.

I denne oppgaven har jeg valgt et annet perspektiv på integrering enn de tilnæringsmåtene jeg har forholdt meg til i arbeidet med integreringsteorier og forklaringer. Jeg har hatt som mål å undersøke hvordan frigjørende teater (Boal 1979) og frigjørende pedagogikk (Freire 1970) kan være virkemidler i integreringsprosesser. Jeg har ikke kommet over annen forskning eller litteratur som på denne måten tematiserer De undertryktes teater, De undertryktes pedagogikk eller integrering.

1.4 Begrepsforklaringer

Enkelte av begrepene jeg bruker i oppgaven min har vært og er gjenstand for diskusjoner og debatter. Jeg vil derfor forklare og definere min bruk av begrepene i denne presentasjonen. Begreper som er knyttet til De undertryktes teater og De undertryktes pedagogikk vil jeg avklare og redegjøre for i teorikapittelet.

1.4.1 Stereotypier og fordommer

"Stereotypier er kategoriseringer av mennesker eller grupper av mennesker som har enkelte fellestrekk" (Dahl 2001, 25). Mange har negative assosiasjoner knyttet til disse to begrepene. Vi kan forstå fordommer og stereotypier som splittende og destruktive. De er med på å kategorisere mennesker og sette dem i bås. Dette kan selvfølgelig være, og er ofte, meget generaliserende, og i mange tilfeller stemmer det ikke overens med virkeligheten. Denne kategoriseringen kan virke støtende for personer som blir plassert i en gruppe de nødvendigvis ikke identifiserer seg med. Men stereotypier kan også forstås som en forenklingsprosess hvor vi grupperer mennesker for lettere å forstå. Vi tilegner mennesker egenskaper og særtrekk på bakgrunn av kunnskap om deres tilhørighet i en sosiale gruppe. For å ta et kanskje harmløst eksempel: påstanden "franskmenn er snobbete" sier noe om en stereotypisk forståelse av personer som kommer fra Frankrike. Selv om noen har en slik oppfatning om franskmenn, betyr det nødvendigvis ikke at alle franskmenn er det og en franskmann kan bli fornærmet om en kommer med slike uttalelser. Videre kan stereotypier ha et diskriminerende grunnlag som for eksempel påstanden om at alle muslimske kvinner er undertrykt.

Mange muslimske kvinner vil finne en slik påstand fornærmende fordi de på ingen måte kjenner seg igjen i den.

"En fordom betyr i utgangspunktet en dom som blir felt før den er endelig testet mot alle saklige relevante momenter" (Gadamer 2010, 307). Jeg forstår fordommer som en del av grunnlaget for stereotypiene, da de skaper og legger grunnlaget for disse. Den tyske filosofen Hans-Georg Gadamer skiller mellom positive og negative fordommer: "I begrepet om en fordom ligger det at den kan vurderes positivt og negativt" (Gadamer 2010, 307). Man må "skille mellom *sanne* fordommer som skaper *forståelse* og *falske* fordommer som skaper *misforståelse*" (Gadamer 1990, 337). En fordom kan med andre ord forstås som en forforståelse av et fenomen, både i positiv og negativ forstand.

1.4.2 Kultur

Kultur kan blant annet forstås som en livsform og et meningsfellesskap. «Kultur dreier seg om menneskers tanker og følelser, om den *mening* vi tilskriver ytringsformer, opplevelser og atferd» (Dahl 2001, 58). Det handler om tillærte normer og regler for hvordan vi skal oppføre oss og hva som er rett og galt. Øyvind Dahl kaller dem «koder i bakhodet» som vi har lært oss gjennom å være medlemmer av bestemte grupper eller samfunn. Han skiller mellom kultur og kulturelle ytringsformer som nødvendigvis ikke betyr det samme for en innvandrer som kommer til Norge, som for en nordmann. «Forholdsvis mange nordmenn vil besitte en felles nøkkel til tolkning av uttrykksformen. Denne nøkkelen er ikke uten videre tilgjengelig for innvandrerene. På samme måten bruker innvandrere kulturelle koder som det ikke er så lett for andre fastboende å få del i» (Dahl 2001, 58). Kultur kan med andre ord forstås som meningsinnhold som en gruppe mennesker har til felles. Begrepet har blitt kritisert for å være unyttig fordi kulturer og samfunn stadig er i utvikling og at det innad i kulturer også finnes store forskjeller. Kritikken handler også om begrepet kultur som kategorisering og skaper av stereotyper. Mennesker er i hovedsak ikke bærere av en kultur men enkeltindivider som handler ut i fra ulike grunner (Kjelstadli 2008, 80;81). «Det går an å generalisere om kulturforskjeller på nasjonalt plan. Det er forskjeller mellom Norge, Vietnam og Zambia. I Norge er skilsmisser og samboerskap vanlige fenomener, i Vietnam er de ikke det. (...) Kultur blir mer å forstå som et *dynamisk felt* som oppstår mellom mennesker som kommuniserer med hverandre (Dahl 2001, 60;61). Samtidig kan mennesker ha mye til felles på tvers av nasjonale grenser. «Faktisk er det lett å se at en fundamentalistisk muslim har mer til felles med en fundamentalistisk kristen enn han har med en mer verdslig muslim. Det er med andre ord ikke nødvendigvis slik at de viktige kulturelle skillelinjene i samfunnet følger etniske skillelinjer» (Eriksen 1993, 57). Det er ikke slik at folk bærer med seg- eller- «representerer» kulturer og at disse

kulturene med nødvendighet skaper motsetninger mellom mennesker av ulik opprinnelse. Kultur er ikke en pakke folk har i ryggsekken. «(...) I den grad det er et begrep som er hensiktsmessig å bruke, må kultur forstås som noe i retning av «internalisert kunnskap i stadig endring», altså de tillærte grunnoppfatninger som orienterer en persons tanker, følelser og handlinger på bestemte måter» (Fuglerud 2001, 123).

1.4.3 Innvandrere

Mange mener begrepet «innvandrer» er belastet og skaper splittelse i samfunnet i form av «oss» som har bodd her hele livet og «de» som er tilflyttere. Marianne Gullestad skriver boken «Det norske sett med nye øyne» at selve ordet var nøytralt sett tidligere, men har fått et mer negativ klang over seg etter at «mediene har karikert "innvandrere" som problemskapere, spesielt når det gjelder vold og kriminalitet» (Gullestad 2010, 89). Torunn Arntsen Sørheim sier at begrepet «innvandrer» ofte blir brukt som «en fellesbetegnelse på personer med utenlandsk bakgrunn, uansett opprinnelig årsak til innvandringen», men at det gir forventninger om at personen kommer fra et ikke-vestlig land. Hun mener det er problematisk å bruke begrepet da det i mange sammenhenger brukes på personer som i og for seg ikke selv har innvandret til Norge, men født og oppvokst her (Sørheim 2001, 188; 189).

Jeg har valgt å foholde meg til Regjeringens forklaring hvor Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet definerer en innvandrer som «en person med to utenlandskfødte foreldre som selv er innvandret til Norge» (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet). Statistisk Sentralbyrås definisjon er i stor grad lik Regjeringens; «alle utenlandsfødte med to utenlandsfødte foreldre blir betegnet som «innvandrere»»(SSB). Dette er en enkel definisjon og kategorisering som samtidig beskriver en stor gruppe mennesker som alle har til felles at de en eller annen gang har kommet til Norge for første gang. Det betyr også at de fleste derfor har en annen kulturell bakgrunn. I mitt prosjekt har jeg forholdt meg til mennesker som har selv har innvandret til Norge i nyere tid og som ikke har vært så lenge i landet. Ingen av mine utenlandske informanter er født i Norge, derfor mener jeg det er uproblematisk å bruke begrepet i denne oppgaven.

2. METODE

2.1 Kvalitativ forskningsmetode

Jeg har valgt feltarbeid med intervju og deltagende observasjon for å belyse problemstillingen. Dette betyr at jeg har en kvalitativ forskningsmetode og en induktiv tilnæringsmetode gjennom hele feltarbeidet. Den kvalitative forskningsmetoden innebærer datainnsamling gjennom kvalitative intervjuer, deltagende observasjon og tekstmateriale. Data som blir innhentet er derfor åpne for fortolkning og subjektiv analyse. Den kvalitative innsamlingsprosessen innebærer å skaffe utfyllende opplysninger fra en mindre gruppe informanter (Halvorsen 2008, 131). Formålet med intervjuene var ikke å generalisere gjennom et representativt utvalg, men å gi et bredt bilde av erfaringer knyttet til bruken av Augusto Boals teaterformer i interkulturelt arbeid. I feltarbeidet søkte jeg etter en forståelse av hvordan informantene forstod og tolket opplevelsen av å være med som deltakere i prosjektet «Fra innvandrere til medborger». Jeg hadde som mål å finne svar på hvordan De undertrykte teater kan fungere et verktøy i en integreringsprosess i det flerkulturelle samfunnet.

Målet med forskningen var å bli bedre kjent med hvordan informantene opplevde bruken av forumteater som metode i et flerkulturelt samarbeid og hvordan det har påvirket deres syn på «de andre».

2.2 Utvalg

Utvalget mitt består av mennesker som i mer eller mindre grad har vært med som en del av prosjektet «Fra innvandrere til medborger». Jeg har intervjuet elever og lærere ved Johannes³ og Sandnes Læringscenter⁴, lektorene i drama ved Universitetet i Stavanger og Høgskolen i Oslo, samt drama-studenter ved Universitetet i Stavanger. Målet var å belyse opplevelsen av deltakelsen fra alle sider representert i samarbeidet. For å anonymisere informantene har jeg valgt å bruke fiktive egenavn på deltagerne i presentasjonen.

Jeg kom i kontakt med informantene gjennom den såkalte snøballutvalgs-metoden (Halvorsen 2008, 164). Denne metoden innebærer at en informant oppgir navn på andre informanter som kan være aktuelle å intervju, disse gir igjen forslag til andre kandidater osv. Jeg valgte informanter med bredt erfaringsgrunnlag og klare meninger ettersom antallet informanter var begrenset. Jeg søkte derfor personer som kunne gi meg tilstrekkelig erfaringsbasert informasjon

³ Skole i Stavanger som blant annet tilbyr norskopplæring for innvandrere, se <http://www.velkommentiljohannes.no/> for mer info.

⁴ Skole i Sandnes som tilbyr norskopplæring for voksne innvandrere, se <http://www.sandnes.kommune.no/index.asp?strurl=/applications/system/publish/view/showobject.asp?infoobjectid=1014060&context=13&menuid=1000465&topExpand=> for mer info.

samt videresende meg til andre deltakere som kunne gi meg reflekterte svar på spørsmålene mine. Denne utvalgsmetoden var derfor den mest aktuelle for meg i dette prosjektet og fungerte i praksis veldig greit.

Jeg kom i kontakt med de første informantene gjennom Karin Brunvathne Bjerkestrand⁵ som introduserte meg for to av lærerene ved Sandnes- og Johannes Læringscenter. Disse koblet meg igjen sammen med elevene. Dramapedagogene, som jeg kjenner fra før, hjalp meg også i kontakt med dramastudentene. Slik opplevde jeg et møte med mennesker jeg kunne gjennomføre en god dialog med. Kritikken av snøballsutvalgs-metoden (Halvorsen 2008, 164) er at en kan risikere at utvalget blir for snevert. Jeg anså ikke dette som et problem i mitt tilfelle, da de fleste av mine informanter har forskjellig bakgrunn og dermed forskjellig erfaringsgrunnlag. Det var uproblematisk for meg å komme i kontakt med informantene. De var positive til deltagelsen, ivrige i dialogen og engasjerte i forhold til prosjektet og deltakelsen. Jeg hadde et håp om å få alternative synspunkter på prosjektet "Fra innvandrer til medborger", men oppdaget fort at informantene delte den samme positive opplevelsen ved å delta i arbeidet med Forumteater.

2.3 Intervju og gjennomføring

Feltarbeidet startet 07.oktober 2010 med det første intervjuet. Intervjuene har funnet sted på forskjellige arenaer fra arbeidsplasser, studierom og til private hjem. Jeg benyttet meg av ustrukturerte intervjuer hvor jeg tok utgangspunkt i en intervjuguide som jeg på forhånd hadde utarbeidet, men var åpen for at spørsmålene kunne endre seg underveis. Jeg hadde den gode dialogen som mål og forholdt meg minst mulig til de skriftlige spørsmålene. Dette for at samtalen skulle bli så naturlig som mulig. Båndopptaker ble brukt under intervjuene, bortsett fra intervjuet som ble gjennomført via skype og telefon. Her førte jeg kun skriftlige notater underveis. Det var viktig for meg å være tilstede i intervjuet og vise entusiasme for det som ble sagt, slik at informanten oppfattet meg som engasjert og interessert. Målet var å oppnå en god dialog rundt spørsmålene, uten å påvirke deltakeren i den ene eller andre retningen. Jeg startet intervjuene med å presentere meg selv og mitt prosjekt. Informantene fikk et informasjonsskriv som utfyllende forklarte formålet med intervjuet og som gjorde det klart for dem at de kunne velge å avstå fra å svare på enkelte spørsmål som kunne være vanskelige, eller når som helst avbryte intervjuet. Jeg forklarte hva som i praksis ville skje med datainnsamlingen som ble tatt opp på bånd og at alt vil bli slettet ved endt prosjekttid.

Under et par av intervjuene opplevde jeg at informanten ikke helt forstod hva jeg spurte om og fikk derfor ikke svar på noen av spørsmålene jeg stilte. Dette henger sammen med manglende norskkunnskaper hos enkelte av informantene. Noen av spørsmålene var kanskje litt for teknisk

⁵ Karin Brunvathne Bjerkestrand er min mor. Se punkt 2.4 for etiske refleksjoner rundt dette.

formulert med faguttrykk som ikke alle nødvendigvis kjenner så godt og en del tid ble brukt på å forklare ordene. Jeg forandret og forenklet spørsmålene og opplevde at det ble letter å intervju og få i gang en samtale rundt tema. I ettertid innser jeg at jeg burde vært mer forberedt på de språklige utfordringene i intervjusituasjonen.

Uformelle samtaler ble også en verdifull del av feltarbeidet. Før og etter intervjuene pratet jeg med informantene og da førte jeg naturligvis ikke notater. Under transkriberingen av intervjuene dukket det opp flere ting som vi hadde snakket om etter at båndopptakeren var avslått. En mulig grunn til dette er at informantene slapper bedre av når båndopptakeren er avslått og da snakker mer direkte. Informasjonen som kom frem under de uformelle samtalene har fungert som godt tilleggstoff til svarene fra intervjuene.

Jeg fikk være med som observatør under Forumteaterforestillinger med Bilde- og Forumteater presentert av elever ved Johannes Læringscenter og dramastudenter ved Universitetet i Stavanger. Presentasjonen ble avholdt januar 2011 på Johannes Læringscenter i Stavanger. Seansen åpnet med Bildeteater som viste temaene utfrysning, hån, latterliggjøring og mobbing. Fra bildene assosiert med disse negative opplevelsene gikk formasjonene over til å uttrykke vennskap, solidaritet og oppløfting. Etter Forumteaterforestillingen observerte jeg den muntlige evalueringen av prosjektet. Elever, lærere, studenter og dramapedagoger satt sammen i en ring og delte sine opplevelser knyttet til samarbeidet. Evalueringen ble en sterk opplevelse hvor spesielt elevene og studentene fortalte om sine følelser før og etter prosjektet. Filmopptak av tidligere Forumteaterforestillinger med dramastudenter og innvandrere ligger tilgjengelig på internett. De er en del av en nettbasert lærebok som et resultat av EU- prosjektet "Act and Change: An educational dimension of conflict resolution through cultural production"⁶ Disse opptakene har vært til stor nytte for meg under feltarbeidet og arbeidet med analysen.

Feltarbeidet gav meg en ny innsikt i hvordan det er å være med som deltaker i prosjektet. Etter å ha vært med som observatør, oppdaget jeg at fokuset mitt i forhold til oppgaven hadde forandret seg noe. Svarene informantene gav meg gjorde også at oppgavens problemstilling ble justert og nye spørsmål dukket opp. Jeg valgte derfor å kontakte noen av deltakerne for å stille nye spørsmål. Jeg hadde i utgangspunktet fokus på interkulturell kommunikasjon med hovedvekt på selve kommunikasjonen som grunnlag for feltarbeidet, men innså etterhvert at integrering ble et mer relevant utgangspunkt.

Feltarbeidet i sin helhet har vært en lærerik og opplysende opplevelse. Jeg har fått utfordre meg selv med tanke på å forholde meg til mennesker som informanter. Mange av ideene jeg hadde om Boals teaterformer ble bekreftet, samtidig som jeg dannet meg et litt annet bilde av hvordan det

⁶ Minervaprojektets lærebok «Act and Change» tilgjengelig på <http://www.actandchange.eu/no/projects/stavanger/index.html> åpnet 10.11.2010

er å jobbe sammen mot et felles mål. Jeg har innsett at det som i utgangspunktet fremstod som vanskelig i forhold til arbeidet med Forumteater i en interkulturell setting, ikke nødvendigvis var spesielt utfordrende. Til syvende og sist er vi alle mennesker med de forskjeller det innebærer. Mange av elementene som kunne være kompliserte å kombinere med teaterkommunikative utførelser, blir brukt som et utgangspunkt for arbeidet med Forumteater, for eksempel kultur- og religionsforskjeller. Hensikten med prosjektet "Fra innvandrer til medborger" er å skape forståelse og solidaritet i møte med hverandre. Hovedfokuset mitt har vært deltagerens opplevelse av å være med i samarbeidsprosjektet og hvordan opplevelsen av arbeidet med Boals teaterformer har bidratt til økt forståelse og kunnskap om hverandre. Tilslutt har hensikten med min forskning vært å undersøke hvordan dette samarbeidet kan fungere og mulige kvaliteter det kan ha i integreringsprosesser.

2.4 Ethiske refleksjoner

Prosjektet "Fra innvandrer til medborger" har fungert som utgangspunkt for mitt forskningsarbeid. Prosjektet er ledet av førstelektor i drama ved Universitetet i Stavanger Anna Songe-Møller og høgskolelektor i Drama ved Høgskolen i Oslo Karin Brunvathne Bjerkestrand. Karin Brunvathne Bjerkestrand er min mor. Hennes samarbeid med Anna Songe-Møller i dette prosjektet, har vært en stor del av inspirasjonen for mitt arbeid. Jeg anså det som vesentlig og verdifullt å intervju begge lederne da de har god kunnskap om dramafaget generelt, om Augusto Boals teaterformer og om prosjektet "Fra innvandrer til medborger". Min mor er derfor en av mine informanter.

Det ligger noen utfordringer i det å skulle intervju og forholde seg faglig til en person som står deg så nær. Samspillet mellom mor og datter kan ikke legges bort og overses, men det kan tones ned. Vi har begge et engasjement knyttet til hverandres fagfelt og samtaler ofte om våre ulike kompetanseområder. Vi ser at fagområdene drama og interkulturell kommunikasjon har mye til felles, og respekten og interessen for hverandres ståsted er gjensidig. Det var likevel viktig å opprettholde en tydelig faglig distanse til henne som person for å sikre min egen selvstendighet i feltarbeidet. Det opplevde jeg som uproblematisk.

Min mor bor og jobber i Oslo, og intervjuet ble derfor gjennomført via telefon fra Stavanger. Det at vi ofte har faglige samtaler ellers gjorde at det ikke ble unaturlig å intervju henne. Jeg forholdt meg til intervjuguiden, som jeg også gjorde i møte med de andre informantene, og opplevde at jeg fikk realisert min rolle som forsker gjennom hele intervjuet. Det at jeg er datteren hennes har etter min vurdering og forståelse ikke skapt begrensninger eller svekket min egen dømmekraft i arbeidet mitt.

Samspillet mellom forsker og informant kan generelt sett oppleves som problematisk for mange. Det er ulike forhold som kan ligge til grunn for dette, og i mitt tilfelle var utfordringen

knyttet til informantenes visshet om min relasjon til Bjerkestrand. Det var derfor spesielt viktig for meg å understreke at all informasjon som kom frem under intervjuene ville bli anonymisert og ikke videre diskutert med min mor eller andre involverte. Ingen av informantene uttrykket noen problemer med det. Jeg mener min selvstendighet i prosjektet kom tydelig frem og informantene klarte å skille mellom mitt og min mors arbeid. Jeg har i tillegg fått kryssjekket informasjonen som har kommet frem under intervjuene med deltagende observasjon. Jeg observerte deltakernes fremføring av Forumteater samt evaluering av samarbeidet, og anser derfor mitt empiriske materiale som holdbart. Jeg var i forkant av intervjuene skeptisk til om informantene ville komme med kritikk av metoden og deltakelsen i prosjektet ettersom de var klar over min relasjon til en av prosjektets ledere, men opplevde ikke dette som et problem. Informantene delte sine tanker om deltagelsen og sin skepsis i forkant av prosjektet. Etter min forståelse anser jeg svarene jeg har fått, som valide og pålitelige.

3. TEATER, PEDAGOGIKK OG INTEGRERING

3.1 Augusto Boal

Augusto Boal ble født i 1931 i Brasil og var opprinnelig utdannet kjemiingeniør, likevel jobbet han hele livet sitt med teater på ulike måter over hele verden. Da Augusto Boal var 25 år gammel ble han tilsatt som regissør og kunstnerisk leder for Arenateateret i São Paulo. Arenateateret, under ledelse av Boal, utviklet seg til å bli en av Brasils mest fremragende teater. Selv etter at militærregimet ble etablert i landet, fortsatte Boal og hans teatergruppe sin virksomhet. (Boal 1979, 156). Men, da teaterstykkene de fremførte ble for politiske og samfunnskritiske for militær-juntaen som styrte, ble Augusto Boal fengslet, torturert og måtte til slutt forlate Brasil for sin egen og sin families sikkerhet. Forestillingenes temaer var knyttet til materiell og politisk undertrykkelse og ble derfor ansett som truende for juntaens makt og styre (Engelstad 2001, 12). Boal levde flere år i eksil, de fleste av dem i Paris. Overalt hvor han oppholdt seg, jobbet han med De undertryktes teater og utviklet nye teaterformer og metoder i samspill med de menneskene han jobbet med. I Paris erfarte han at undertrykkningen var av en annen karakter enn i Brasil. Her var menneskene ikke undertrykt av en militærmakt, men av «politimannen i eget hode». Dette inspirerte Boal til å utvikle nye teatermetoder kalt «Rainbow of desire» (Engelstad 2001, 90;91). Da Boal returnerte til Brasil i 1986, ble han valgt som representant av den lovgivende forsamling i Rio De Janeiro. Her var målet for Boal og realisere et «interaktivt demokrati». Gjennom bruk av teaterformer og –metoder fikk mennesker som ønsket forandringer i Rio De Janeiro utforsket lover og uttrykt ønsker om lovendringer (Engelstad 2001, 101;102). Augusto Boal døde 2. mai 2009.

3.2 De undertryktes teater

«In the beginning the theater was the dithyrambic song: free people singing in the open air. The carnival. The feast. Later the ruling classes took possession of the theater and built their dividing walls. First, they divided the people, separating actors from spectators: people who act and people who watch- the party is over!» (Boal 1979, 119).

Arenateateret brukte politisk teater som et virkemiddel. Ett av stykkene de spilte, endte med at skuespillerne til slutt stod på scenen med våpen i hendene og oppfordret tilskuerne til revolusjon. Tilskuerne var undertrykte bønder og landarbeidere, og de opplevde at de gjennom teaterforestillingen ble oppfordret til å stå opp mot utbyggerne med fysisk motstand. Dette begeistret den lokale bondelederen som etter forestillingen oppsøkte teatergruppen og ville ha dem med på en væpnet demonstrasjon samme kveld. Han ble imponert over skuespillerne som fremstod så uredde under forestillingen og ville gjerne ha dem med i opprøret mot utbyggerne. Augusto Boal og hans

teatergruppe måtte dermed forklare lederen at dette kun var skuespill og at våpnene ikke var ekte. Arenateateret la etter dette om sin egen teaterkommunikasjon. Engelstad forklarer det slik; «De ønsket ikke lenger å spille stykker som nedlatende doserte ferdige svar for et passivt mottakende publikum. I stedet ville de- på sokratiske vis- bruke teateret til å lære folk å stille spørsmålene, og deretter gi dem teatrets språk til selv og gjennomdrøfte dem. Det som skjedde under Arenateatrets forestillinger, kom til å bli like viktige som det som skjedde på scenen» (Engelstad 2001, 12;13). Arenateateret ønsket å være et mer folkelig alternativ til det etablerte brasilianske teater som baserte seg på europeiske teater-forbilder. De fremførte blant annet teaterstykker på landsbygden hvor de flere ganger opplevde at publikum grep inn i stykkets handling. Dette ville nok bli oppfattet som særdeles uhøflig og uoppdragent i et tradisjonelt teater. Men det viste at temaene som ble dramatisert engasjerte og provoserte tilskuerne, og de ville derfor komme med egne forslag og meninger knyttet til stykket og dets tema. Det var opplevelser som dette som utgjorde grunnlaget for *Teatro do oprimido*- De undertrykte teater (Engelstad 2001, 12).

Augusto Boal beskriver De undertrykte teater som et resultat av møtet mellom folkets kultur og kulturen som skapes for folket. Han understreker at det ikke ble oppfunnet av én person eller grupperinger av mennesker og at det heller ikke oppstod i et spesifikt øyeblikk eller et konkret land. Det har i følge Boal alltid eksistert (Boal 1980, 10;11). Videre forklarer han at De undertrykte teater ikke er et klasseteater som kun tar opp problemer innenfor en såkalt under- eller arbeiderklasse. Undertrykkelse forekommer ikke bare fra den regjerende klassen til underklassen, men også innad i nettopp under- og arbeiderklassen. Undertrykkelse forekommer overalt, og det var derfor viktig for Boal at De undertrykte teater ikke bare var et «underklasse-teater» men et teater for alle undertrykte grupper i samfunnet. Boals egen definisjon på De undertrykte teater er: De undertrykte teater skal være et teater for de undertrykte gruppene og alle individer innenfor disse gruppene. Det er ikke et teater for de undertrykkende gruppene, ei heller deres medlemmer (Boal 1980, 13). Undertrykkelse oppstår innenfor alle samfunnsgrupper, og innenfor disse gruppene fører igjen til det Boal kaller undertrykte- undertrykkere (Boal 1985, 15). En arbeider som for eksempel blir tyrannisert av lederen på sin arbeidsplass vil lett kunne tyrannisere sin kone og sine barn i hjemmet. Fordi han blir dårlig behandlet på jobb kompenserer han med å undertrykke sin familie. «Likevel er det jo slik at en som undertrykker andre, som regel også selv blir undertrykt eller hemmet på enkelte områder» (Engelstad 2001, 44).

For Boal er den undertrykte og tilskueren i et tradisjonelt teater nesten synonyme. Han forklarer det på denne måten; en dialog krever minst to deltakere, to subjekt. Dialogen består av en avsender og en mottaker av et budskap. Dette budskapet kan for eksempel være ord, visuelle uttrykk og fysisk berøring. Dialogen innebærer også avbrytelse, hvor deltakerne «bytter roller», den

som først var mottaker blir avsender og omvendt. Sånn går samtalen og dialogen videre. I De undertryktes teater betyr dialogen at man i det ene øyeblikket er skuespiller og i neste øyeblikk tilskuer. Boal understreker at rollen som tilskuer i denne sammenhengen er nødvendig slik at man ikke prater i munnen på hverandre, og den er derfor ikke undertrykt tilstand (Boal 1980, 14). Undertrykkingen starter når dialogen blir til monolog. Dialogen blir monolog når den ene av deltakerne spesialisere seg på å prate og den andre å lytte. Den ene blir i følge Boal spesialist på å overbringe budskapet og den andre på å motta, lytte og adlyde. Avsenderen blir subjektet og mottakeren objektet (Boal 1980, 14). Denne formen for monolog kan man finne i alle former for menneskelige relasjoner i samfunnet som for eksempel forholdet mellom lærer og elev, foreldre og barn, ektepar, sjef og arbeider, befal og menig. Monologen når sitt høydepunkt i skuespiller-tilskuer-relasjonen hvor den forvandles til et fastsatt ritual (Boal 1980, 14). Monologen, som av Boal beskrives som en ensidig relasjon, vil alltid være et hinder for menneskelig relasjon og må derfor stoppes uansett hvor i samfunnet den finnes (Boal 1985, 15;16).

Augusto Boal var kritisk til globaliseringen og dens påvirkning på verden. «Globaliseringen ønsker monologen: for å bekjempe den er det nødvendig å bruke dialogen i fagforeninger og i kirkene, i skolerne og i partiene, i videnskapen og i kunsten, i ensomhet på prykoanalytikerens divan eller gadeteatrets enorme masse møder» (Boal 2004,109). Boal mente at selv om vi kommer fra ulike kulturer, ulike land, har ulike kjønn og hudfarge har vi det til felles at ingen mennesker ønsker å bli gjort til roboter, eller objekt, i eget liv. (Boal 2004,109) I de undertryktes teater blir tilskueren aktiv, får spille hovedrollen i forumspillet og trene på rollen som subjekt. (Engelstad 1998,7) Den tradisjonelle passive tilskuerrollen blir byttet ut med en aktiv til-skue-spiller, som ivaretar både tilskuerrollen og skuespillerrollen (Boal 2004,22)

Augusto Boal deler planen for å få den passive tilskueren til å bli en aktiv deltaker inn i fire stadier. Kort fortalt handler det første stadiet om å lære å kjenne sin egen kropp, og å bli kjent med kroppens muligheter og begrensninger, dens skjevheter og dens muligheter for rehabilitering. Andre stadiet handler om å gjøre kroppen tilgjengelig for å uttrykke seg gjennom kroppspråket og dermed gå bort fra mer vanlige former for kommunikasjon og uttrykk. Disse to første stadiene blir kalt innledende øvelser og leker (Engelstad 2001, 23). Boal har beskrevet en mengde praktiske eksempler på dette i boka «Games for actors and non-actors» (Boal 2002), hvor han vektlegger verdien av å trene seg på å lytte til det du hører, studere det du ser og føle det du berører (Boal 2002). Det tredje stadiet innebærer å bruke teater som språk. Her skal man begynne praktiseringen av teater som et levende språk for det som eksisterer nå, og ikke gjengi bilder fra fortiden. Her blir man introdusert for teaterformene Bildeteater og Forumteater. Fjerde stadiet handler om teateret som en samtale (Boal 1979, 126). Alle eksperimentene på et folkets teater har frigjøringen av

tilskueren som mål. Tilskueren, som tidligere bare har mottatt ferdige bilder av verden fra teateret uten å kunne påvirke eller kritisere budskapet, blir gjennom folkets teater frigjort fra å være passive mottakere til å bli aktive deltagere (Boal 1979, 155). Poetikken i De undertryktes teater er den sammen som poetikken i frigjøringen. Tilskueren delegerer ikke lenger makten til skuespillerne for å tenke og handle i hans sted. Tilskueren frigjør seg selv, han tenker og handler selv (Boal 1979, 155). Boal sier: «Alle kan spille teater- til og med skuespillere! Teater kan spilles overalt- til og med i teateret!» (Engelstad 2001, 11).

3.2.1 Bildeteater

«Billede er et sprog som er ligeså betydningsfuldt som ordet. Det er viktig at disse to sprog fører en harmonisk dialog med hinanden fordi der fra dem begge to udgår noget som de hver for seg , isolert set, ikke vil kunne udtrykke» (Boal 2004, 222;223).

I Bildeteater skal man i følge Boal ikke bruke muntlig språk, fordi det vil hemme det visuelle språket eller overta kroppspråkets funksjon i formidlingen (Boal 1985, 25). Gjennom Bildeteater skal man visualisere ord og begreper man bruker daglig, men kanskje ikke reflekterer så mye rundt. «Teaterform der deltakerne anvender hverandre som modeller for skulpturer (statuer, tablåer), og deretter diskuterer handlingsmodeller ved å endre på skulpturene.» (Engelstad 2001, 141). En viser med kroppen og bevegelser hvilke følelser og tilstander man ønsker å uttrykke.

«Bildet kan åpne for en ny erkjennelse der ordene låser oss fast i vanetenkning. Bildeteater tvinger folk til å framstille det konkrete innholdet i de store ordene de gjerne strør om seg med. I Bildeteater er det ikke lenger mulig å manipulere tilhørerne med lettvinde klisjeer: frihet, rettferdighet, demokrati» (Engelstad 2001, 33). Målet er å lage et konkret bildet av det du legger i verdien av de ulike ord og begreper, og på den måten få en oversikt over hvor forskjellige vi kan være som mennesker. Dersom en ber mennesker om å vise hva de egentlig legger i ord og begreper, vil vi oppdage at ulike mennesker tilegner ordene og begrepene ulikt innhold. Engelstad bruker ordet *lykke* som eksempel. Dersom en ber mennesker om å modellere statuer av *lykken*, vil vi se ulike modelleringer (Engelstad 2001, 34). Noen legger for eksempel økonomisk uavhengighet i sin forståelse av lykken, mens andre igjen ser på total frihet fra arbeid som grunnlaget for et lykkelig liv. Meningen med bruken av Bildeteater er å «finne fram til essensen av et begrep eller tema der ordene må ty til beskrivelser, skildringer eller intellektuelle resonnementer» (Engelstad 2001, 34). Målet med øvelsene i Bildeteateret er å virkelig *se* det man vanligvis bare betrakter (Boal 1985, 24). Ellers er det ikke så mange regler for bruken av Bildeteater. Det skal være åpent for fortolkning for dem som tar det i bruk. Som Engelstad presiserer: «De undertryktes teater ønsker nettopp ikke å undertrykke deltakerne med et nettverk av regler og påbud!» (Engelstad 2001, 43). Dynamikken i

Bildeteateret kan fungere som en innledning til Forumteateret som, i følge Engelstad, mer konkret benytter seg av «det realistiske teatrets virkemidler» (Engelstad 2001, 43).

3.2.2 Forumteater

«Det samme sker i teatret når det drejer sig om Forum Teater, De Undertryktes Teater, når tilskueren bliver forvandlet til en til-skue-spiller der træder inn på scenen og skaber de idealbilleder som han ønsker, skal komme til at blive til virkelighed, til hans egen virkelighed» (Boal 2004, 184).

Det latinske ordet for forum betyr torg og refererer til romernes folkemøter og rettsforhandlinger. I moderne tid blir ordet brukt som et sted hvor man kan analysere, diskutere og drøfte et problem. Forumteater er et sted hvor man kan bringe sine problemer “til torgs” og diskutere gjennom teaterkommunikasjon; bruk av teaterets formspråk og metoder (Engelstad 2001, 44).

Augusto Boal startet arbeidet med Forumteater i Latin-Amerika med deltakere som kom fra fattige strøk, og hvor undertrykkelsen var lett å oppdage. Han forklarer at forumteateret skal være teater i førsteperson, hvor teateret skal gjøre det mulig for den undertrykte å tale sin egen sak uten å måtte la budskapet gå gjennom skuespilleren eller kunstneren. Det er i følge Boal den undertrykte selv som er kunstneren (Boal 1980, 126). Forumteater skal være en generalprøve på virkeligheten hvor man skal øve seg på å stå opp mot undertrykkere. Boal skiller mellom undertrykkelse man kan motkjempe og rene aggresjonshandlinger. Aggresjons betegner det siste leddet i undertrykkelsen og er ofte avhengig av fysisk styrke. Det betyr at man kun kan komme seg ut av situasjonen dersom man er fysisk sterk nok til å bekjempe undertrykkeren. Han har opplevd flere ganger at grupper forbereder forumspill hvor situasjonen de spiller ut har få eller ingen utveier, på grunn av undertrykkerens fysiske overmakt. Det kan for eksempel være en voldtektsscene hvor en pike blir overfalt og voldtatt av flere voksne menn i en bakgate hvor det ikke finnes flere mennesker. I en slik situasjon har den undertrykte ingenting å stille opp med og det vil derfor være uheldig å spille ut en slik scene (Boal 1985, 134). Dersom man kommer over slike situasjoner i arbeidet med Forumteater, skal man gå noen skritt tilbake i historien og se på alternative løsninger *før* scenarioet fikk, det Boal kaller en aggressiv finale. «Kort sagt, hvis alt er umulig, hvis alt er blokeret, så er det kun tilbake for tilskuerne at være «vidner» til tragedien» (Boal 1985, 135). Og vitner, eller passiviserte tilskuere er noe man ikke skal være i De undertryktes teater.

Augusto Boal forklarer at det er flere ulike teknikker man kan bruke i arbeidet med Forumteater, men at det finnes et overordnet prinsipp og en grunntanke som ikke kan forandres på; en skal forandre tilskueren til hovedperson i eget liv slik at han/hun blir bevisst i forhold til

undertrykkelse i samfunnet og dermed vil prøve å forandre det (Boal 1985, 133). Et Forumteaterstykke bør alltid vise tvilen og ikke vissheten. Stykket skal derfor alltid være det Boal kaller en *anti-modell*, som viser at vi er i tvil om den undertrykte hovedpersonens oppførsel. Vi skal aldri påpeke feil eller mangler, da disse er negative ord som fører til at tilskuerne blir *informert om* og derfor ikke *invitert til* å diskutere (Boal 1985, 140;141). Dette er forskjellen på tradisjonelt teater og forumteater. I det tradisjonelle teateret får vi presentert et ferdig stykke hvor verden blir beskrevet for oss og vi fremstår som passive tilskuere. I Forumteateret tar vi utgangspunkt i verden og prøver og forandre den som aktive deltakere. «Derfor er forumteater et uferdig teater, et teater som hele tiden er underveis» (Engelstad 2001, 44).

En forestilling i Forumteateret er ikke et ferdig produkt eller stykke som kun skal vises for andre, det er en stadig prosess hvor man kan prøve og feile i søket etter alternative løsninger til undertrykkningen. Derfor fungerer Forumteateret kun for mennesker som ønsker å forandre verden, mennesker som ser urettferdighet og undertrykking og derfor vil gjøre noe med det. Det fungerer ikke for mennesker som er tilfreds med verden slik den er, fordi de ikke ønsker endringer i tilværelsen sin (Engelstad 2001, 45). I arbeidet med Bildeteater sier man «Ikke prat teori! Lag et bilde av det du vil si!». I Forumteater sier man «Ikke prat teori! Vis oss i handling det du mener!» (Engelstad 2001, 45). Målet med Forumteater er å ikke prate *om* løsninger men jobbe *i* dem. Det er for lett å bare prate om dem fordi veien til praksis kan være for vanskelig. Boal ansvarliggjør den undertrykte ved å si: «Ingen forandrer og forbedrer verden for deg. Ønsker du at noe skal skje, må du gjøre det selv. Ansvar er ditt!» (Engelstad 2001, 46).

Teatret er et spejl hvor vi kan se vores laster og vores dyder, sagde Shakespeare. Det kan også forvandle seg til et magisk spejl som i De Undertryktes Teater, et spejl som vi kan invandere hvis vi ikke kan lide det billede som det viser os, og ved at gå ind i det, kan vi prøve at ændre billedet og få det til at være noget vi bedre kan lide (Boal 2004, 110).

3.2.3 Forumteaterforestillingen

Deltakerne i et Forumteater møtes først for å utveksle historier som inneholder politiske eller sosiale problemstillinger og undertrykkelse. Historiene er deltakernes egne erfaringer med undertrykkelse, og disse iscenesettes som Forumteater. I Forumteater dreier handlingen i stykket seg om et menneske som er offer for undertrykkelse, kjemper i mot – men taper. (Engelstad 2001, 45) Forumteateret fremføres for et publikum, som kan kjenne seg igjen i de undertrykkende scenene de får oppleve. Deretter blir tilskuerne spurt om de er enige med avslutningen, som alltid er ulykkelig og tragisk. Dersom de uttrykker at dette er en anti-modell, noe de ikke ønsker skal forekomme i virkeligheten, blir de invitert til å være med på å finne alternative løsninger for den undertrykte

gjennom å selv innta hovedrollen i stykket. Stykket spilles på nytt, og vil ende på samme tragiske måte, dersom publikum ikke aktivt stopper spillet og aktivt forsøker å endre den uønskede situasjonen. “Slik er budskapet i dette spillet: Ingen forandrer og forbedrer verden for deg. Ønsker du at noe skal skje, må du gjøre det selv. Ansvaret er ditt!” (Engelstad 2001, 46) Publikum går fra å være skuespillere til det Boal kalte «spect-actor»⁷ (Boal 2004, 220). Han eller hun skal prøve å forandre den ulykkelige avslutningen. Hvem som helst kan komme med forslag til en løsning, men det må gjøres på scenen slik at en erfarer hvor utfordrende det kan være å praktisere det man sier (Engelstad 2001;15, Boal 1979; 139). Til-skue-spilleren blir dermed en aktiv deltaker fordi det er han eller hun som bestemmer hvordan stykket skal ende, ikke forfatteren, regissøren eller skuespilleren (Engelstad 2001, 47). «Jeg tror, det er viktigere at nå frem til en *god debatt* end til en *god løsning*» (Boal 1985, 139). Det er ikke nødvendigvis selve løsningen på problemet som er det vesentlige i Boals teatermetoder, det er å bevisstgjøre de undertrykte på deres situasjon og oppmuntre til refleksjon, ettertanke og handling.

Boal presenterer ulike måter å identifisere seg til det som skjer i Forumspillet. «Det forholder sig i virkeligheden sådan for at en *til-skue-spiller* kan gå ind på scenen er det nødvendigt at der mellem han og protagonisten eksisterer en intens relation af identitetsfølelse» (Boal 2004, 227). Han deler identitetsfølelsen inn i tre nivåer. Det første er *absolutt identifikasjon* som innebærer at protagonisten (den undertrykte) virkeliggjør de samme utfordringer og problem som tilskuerne har. Dette gjør at tilskuerne kan identifisere seg hundre prosent med det som skjer på scenen. Det andre nivået kaller han *analogi*. På dette stadiet kan man finne enkelte likhetstrekk mellom tilskuerne og historien, men ikke total likhet. Det tredje er *solidaritet*. Her handler det ikke om identifikasjon eller analogi, men om forbindelse mellom til-skue-spilleren og protagonisten gjennom solidaritet og empati (Boal 2004, 227). Forumteateret skal være en generalprøve på virkeligheten- kanskje kan man reagere annerledes neste gang man utsettes for undertrykkelse.

3.2.4 Jokeren og magiske løsninger

Jokeren kan forklares som Forumspillets leder. Jokeren skal være antiautoritær og kun fungere som en formidler eller et mellomledd mellom scene og sal (Engelstad 2001, 56). Jokeren skal ikke påvirke tilskueren med fastlåste konklusjoner, men oppfordre til tolkning og refleksjon ved å stille spørsmål om situasjonen og handlingen. Jokeren bestemmer ikke reglene, han forklarer dem. Han må derfor være åpen for å endre dem dersom noen i salen ser at det er nødvendig for studiet av det aktuelle temaet. Jokeren bør også være kritisk til det Boal kaller «magiske løsninger», og kan når som helst avbryte dersom han oppfatter løsningene som urealistiske.

⁷ Som i den danske oversettelsen er oversatt til til-skue-spiller (Boal 2004).

En magisk løsning er en løsning som er utilstrekkelig og uvirkelig å gjennomføre i praksis. I tilfeller hvor magiske løsninger blir en del av Forumspillet, skal Jokeren oppfordre publikum til å finne alternative og mer realistiske løsninger (Boal 1979, 141;142). Boal presiserer at Jokeren skal være dynamisk, engasjert, lydhør og ikke en dominerende leder som forteller deltakerne hva de skal gjøre. Han skal ikke komme med ferdig produserte forslag og løsninger. Han skal være en hjelper som veileder med kritiske spørsmål og ikke en leder som manipulerer og styrer (Boal 1979, 142).

«(...) Forumteaterets spilleregler forutsetter altså at man opererer med en tydelig definert undertrykt hovedperson» (Engelstad 2001, 56). Det er alltid den undertrykte som skal skiftes ut i forumteater. Dersom man i et forumspill tar rollen til en av undertrykkerne, kan man oppleve at handlingen og situasjonen blir en helt annen. «Historien utviklet seg altså til et vakkert eventyr, der den undertrykte ikke behøvde røre en finger for å få bukt med vanskelighetene» (Engelstad 2001, 55). Det vil med andre ord føre til at undertrykkerne kun utfører handlinger i form av bistand uten medvirkning fra den undertrykte selv. Den undertrykte forblir passiv i sin rolle. Det kan derfor være gunstig for forumspillet oppbygging at Jokeren spør publikum etter at anti-modellen er vist, hvem som er den undertrykte i den gitte situasjonen. Dette for å se om alle er enige og for å la fokuset være på den undertrykte (Engelstad 2001, 56).

3.3 Paulo Freire

Paulo Freire vokste opp i en fattig familie på nord-øst kysten av Brasil. Han så hvordan fattigdommen preget menneskene der og bestemte seg allerede i 11-års alderen for å hjelpe mennesker i samme situasjon slik at de kunne løsrive seg fra fattigdom og undertrykkelse. Han observerte hvordan fattige mennesker forholdt seg til og befant seg i en kultur han beskriver som «den tause kultur» (Freire 1970, 10). De viste omsorg for hverandre og bygget et sosialt samhold med felles fattigdom som grunnlag. På tross av dette samholdet var de allikevel fastlåst i et samfunnssystem hvor de stadig var undertrykt og uten evne og muligheter for å forbedre sin egen hverdag. Dette førte igjen til noe han beskriver som en ond sirkel av bitterhet. De fattige menneskene befant seg i denne sirkelen uten opplagte muligheter for å bryte ut av den (Freire 1970, 10). Observasjonene førte til at Freire startet tankeprosessen rundt forholdet mellom lærer og elev. Han så at målet med dette forholdet burde være en likeverdig dialog der eleven kunne være mer aktiv og stille spørsmål ved det som ble undervist og ikke kun sitte som en passiv lytter (Freire 1970, 10). Dialogen skulle igjen føre til at det undertrykkende forholdet mellom lærer og elev ville opphøre og erstattes med en konstruktiv læringsprosess med utbytte både for lærer og elev. Disse tankene ble grunnlaget for Freires nye pedagogikk; den frigjørende pedagogikken (Freire 1970, 11).

3.4 De undertryktes pedagogikk

«I enhver situasjon der «A» objektivt utbytter «B» eller hindrer ham i å realisere seg selv som et ansvarlig individ, dreier det seg om undertrykkelse» (Freire 1970, 37). Mennesker har i følge Freire alltid hatt som mål å søke et rikere menneskeverd. Selv om man kanskje føler at det å nå et rikere menneskeverd virker vanskelig, er det en menneskelig oppgave å gjøre det. Et undertrykt menneske er det Freire kaller en forvrengt utgave av et fullverdig menneske, og det påvirker også undertrykkeren som heller ikke er fullverdig menneske før den undertrykte er frigjort (Freire 1970, 25) De undertrykte vil før eller senere gjøre opprør mot undertrykkerne og dermed bli undertrykkere av undertrykkerne. Dette er ikke målet. «Det er altså den store menneskelige og historiske oppgave for de undertrykte: å frigjøre seg selv og sine undertrykkere» (Freire 1970, 25). En kan i følge Freire ikke finne den rette makten i undertrykkernes maktmidler til å frigjøre, det kan kun finnes i de undertryktes svakhet. Man skal ikke frigjøre de undertrykte uten deres samtykke og samarbeid, det vil kun være falsk velgjørenhet. «Falsk velgjørenhet begrenser de fryktsomme og underkuede, de «som livet har vraket», til å rekke frem sine skjelvende hender. Virkelig gavmildhet består i å kjempe for at disse hendene- om de tilhører enkeltindivider eller hele folk- sjeldnere og sjeldnere må rekkes bønnfallende frem, slik at de mer og mer kan bli frie menneskers hender som arbeider og gjennom arbeidet forandrer tilværelsen» (Freire 1970, 26). Man må med andre ord ikke bare begrense de undertryktes mulighet til å be om hjelp, men ta bort årsaken til at de i første omgang ber om hjelp slik at de blir frigjorte mennesker. Det er den undertrykte selv i samarbeid med de som virkelig står sammen med dem, som kan kjempe for sitt eget menneskeverd.

De undertrykte har det Freire kaller en frykt for frihet som gjør at de er redde for å gripe friheten. Undertrykkeren på den andre siden er redd for å miste sin frihet til å undertrykke (Freire 1970, 28). Men det er viktig at mennesker blir klar over sin egen undertrykte situasjon, slik at de selv kan starte kampen og reisen mot et bedre og fullverdig menneskeverd. Det er i følge Freire kun de undertrykte som kan frigjøre seg selv og sine undertrykkere. Undertrykkeren kan ikke frigjøre fordi han tar menneskeverd fra andre mennesker (Freire 1970, 29). Det er derfor viktig at Den undertryktes pedagogikk utformes *av* de undertrykte og ikke *for*. De undertrykte må selv reflektere over sin destruktive livssituasjon slik at de oppdager at de er det Freire kaller «verter for undertrykkeren (Freire 1970, 30). Dette er viktig for at de ikke skal idealisere undertrykkerens situasjon. «For at de undertrykte skal bli i stand til å føre denne kampen for frigjøring, må de bli klar over hvordan undertrykkelsen virkelig er. Den er ikke en lukket verden der det ikke finnes noen måte å slippe ut, men en situasjon som begrenser dem og som de kan forandre» (Freire 1970, 30). Forståelsen for at en kan bekjempe sitt liv som undertrykt, er ikke nok i seg selv i frigjøringsprosessen. Heller ikke oppdagelsen av at de eksisterer for andre menneskers behov for å

undertrykke, og at undertrykkerne ikke kan eksistere uten dem, er nok til at en blir frigjort. Refleksjonen må ende med handling. Man må være aktiv i sin egen frigjøring gjennom eget initiativ (Freire 1970, 31;32). De undertryktes pedagogikk bygger altså på tanken om at alle må være subjekter i sitt eget liv. Freire ansvarliggjør den undertrykte ved å gi han et personlig ansvar for å ta tak i sitt eget liv og bryte ut av sin undertrykte livssituasjon.

Dette gjelder også undertrykkeren som oppdager at han faktisk er en undertrykker som fratrar andre mennesker deres menneskeverd. Erkjennelsen av seg selv som undertrykker leder ikke nødvendigvis til at man handler i solidaritet med den undertrykte. «Undertrykkeren viser solidaritet med den undertrykte bare når han slutter å betrakte de undertrykte som abstrakt enhet og ser dem som personer man har behandlet urettferdig, fratatt deres selvbestemmelsesrett, snytt dem når de solgte sin arbeidskraft- når han slutter å gjøre fromme, sentimentale og individualistiske gester og tar sjansen på å handle i kjærlighet» (Freire 1970, 31). Undertrykkeren viser ekte solidaritet når han kjemper side om side med den undertrykte og ikke gjennom faderlige almisser som fører til at det undertrykkende forholdet opprettholdes. Undertrykkeren kan med andre ord ikke utføre handlinger på bakgrunn av sin dårlige samvittighet. Det vil kun føre til en opprettholdelse av avhengighetsforholdet som eksisterer mellom undertrykkeren og den undertrykte. Ekte solidaritet oppstår dersom undertrykkeren handler etter hjertet og i ren solidaritet med den undertrykte. Han må jobbe for at det undertrykkende forholdet skal oppløses og ikke lenger eksistere (Freire 1970, 31;32). "Det er bare de undertrykte som gjennom å frigjøre seg selv, kan frigjøre sine undertrykkere" (Freire 1970, 39).

Målet for frigjøringen er viktig. Ofte er målet for en undertrykt å selv bli undertrykker. Han idealiserer posisjonen og makten til de som undertrykker han. Han ønsker derfor ikke å gjøre noe med selve situasjonen men fører en privat revolusjon der målet er egen vinning (Freire 1970, 28). Den undertrykte har med andre ord ofte en tendens til å selv bli undertrykker fordi idealet deres som virkelige mennesker er undertrykkerne selv. De blir selve idealet for fullverdig menneskeverd. Freire omtaler dem som under-undertrykkere (Freire 1970, 27). Undertrykkerne må derfor ikke være forbilder; «De undertrykte må ha seg selv som eksempel i kampen for sin frigjøring» (Freire 1970, 36).

3.4.1 Bank-undervisning

Paulo Freire mener at undervisningen lider av det han kaller «fortelle-syken» hvor det er lærerens oppgave å fortelle og «fylle» elevene med informasjon. Elevene blir behandlet som beholdere som må fylles av læreren. «I stedet for å kommunisere sender læreren ut kommunikeer og «leverer ting til oppbevaring» mens elevene tålmodig mottar, lærer utenat og gjentar» (Freire 1970, 55). Dette er

det Freire kaller en «bank-oppfatning» av undervisningen.

«Bank-undervisningen opprettholder og oppmuntrer tvert imot motsigelsen gjennom følgende holdninger og praksis som speiler det undertrykkende samfunnet i sin helhet:

- a) Læreren lærer bort, og elevene blir opplært.
- b) Læreren vet alt, og elevene vet ingenting.
- c) Læreren tenker, og elevene vies omtanke.
- d) Læreren snakker, og elevene lytter- fromt.
- e) Læreren skaper disiplin, og elevene blir disiplinerte.
- f) Læreren velger og tvinger gjennom sitt valg, og elevene bøyer seg.
- g) Læreren handler, og elevene har følelsen av å handle gjennom lærerens handling.
- h) Læreren velger pensum, og elevene (som ikke ble spurt) tilpasser seg.
- i) Læreren er *subjektet* i læringsprosessen, mens elevene bare er *objekter*.» (Freire 1970, 56).

Gjennom bank-oppfatningen behandles mennesker som objekter som må kontrolleres og styres. Når eleven bruker krefter på å lagre det de har «lært», mister de evnen til å reflektere og kritisere den verden de lever i. De godtar til slutt den passive rollen de tvinges inn i (Freire 1970, 56).

«Underforstått i bank-oppfatningen er forestillingen om et skille mellom mennesket og tilværelsen. Mennesket er bare i tilværelsen, ikke en del av tilværelsen sammen med andre. Mennesket er tilskuer, ikke gjen-skaper» (Freire 1970, 59). Freire mener også at det utdannede mennesket er et tilpasset menneske som godtar undertrykkelsen og tilpasser seg tilværelsen undertrykkerne har skapt for dem (Freire 1970, 59;60). Freire oppfordrer og stimulerer studentene sine til å ta ansvar for sitt eget liv og dermed hjelpe andre i liknende situasjoner til å bryte ut av undertrykkingen (Freire 1970, 12). Han mener at målet må være at motsigelsen mellom lærer og elev opphøres og dialogen innføres (Freire 1970, 63). Bank-oppfatningen er det motsatte av dialog, den er det Freire kaller en anti-dialog.

3.4.1 Dialog

«Dialog er derfor en eksistensiell nødvendighet. Og siden dialog er et møtepunkt der den enhetlige refleksjon og handling hos dem som fører dialogen, rettes mot verden som skal forandres og gjøres menneskelig, kan ikke denne dialogen reduseres til en handling der en person «overfører» ideer til en annen» (Freire 1970, 73). I følge Freire er det kjærligheten som skal være grunnlaget for dialogen, en kjærlighet til både verden og menneskene i den. Dialogen er en skapende handling som skaper en erobring av verden for å frigjøre menneskene (Freire 1970, 73). Freire presiserer at kjærlighetshandlingen ikke skal være sentimental, men en handling preget av mot, hvor man engasjerer seg for frigjørings sak. «Om jeg ikke elsker verden- om jeg ikke elsker livet- om jeg

ikke elsker menneskene- kan jeg ikke delta i en dialog» (Freire 1970, 74).

Dialogen krever ydmykhet, en intens tro på mennesket, håp og kritisk tenkning. Den krever ydmykhet i møte med andres meninger og en tro på menneskers evne til å skape og nå et rikere menneskeverd. Dialogen krever også håpet som pådriver i kampen mot et rikere menneskeverd og kritisk tenkning som en motsetning til naiv og passiv tenkning (Freire 1970, 74;75;76;77). «Sann undervisning drives ikke av «A» for «B» eller av «A» om «B», men heller av «A» sammen med «B», med verden som mellomledd- en verden som gjør inntrykk på og utfordrer begge parter og som fremkaller synspunkter og meninger om den» (Freire 1970, 78). Ekte undervisning basert på dialogiske prinsipper handler altså om reflektert medvirkning fra begge parter. Man kan ikke fortelle de undertrykte at om «det gode mennesket» ut i fra egen oppfatning, det vil i følge Freire slå ut feil fordi en ikke tar hensyn til de menneskene som skal motta fortellingen (Freire 1970, 78). «Undertrykkere er de som retter sin handling mot mennesker for å indoktrinere dem og tilpasse dem til en virkelighet som ikke må røres» (Freire 1970, 79). Han sier videre at problemet med de revolusjonære, de som ønsker å bidra til frigjøring gjennom aktiv deltagelse fra de undertrykte, er at de ofte glemmer selve målet, som er å kjempe side om side med de undertrykte. De utarbeider planer for frigjøringen uten medvirkning fra de som skal frigjøres og da blir de selv undertrykkere (Freire 1970, 79). «Den revolusjonære rolle er å frigjøre og bli frigjort sammen med folket- ikke å vinne dem over til seg» (Freire 1970, 79). Anti-dialogiske prinsipper og bank-oppfatningen av undervisningen fører til at folket forblir tause og passive til sin egen tilværelse. Mennesker kan ikke forbli tause i sin frigjøringskamp, de må bruke ordet og ordets makt gjennom å navngi verden. «Det er når mennesker sier sin mening og gir verden navn, at de forandrer den, og dialogen tvinger seg frem som menneskenes måte å nå betydningen som mennesker på» (Freire 1970, 72). Dialogen er møtetpunktet for mennesker som reflekterer og handler i arbeidet med å forandre verden. Den er et møtetpunkt for mennesker som aktivt bidrar i dialogen og diskusjonen, ikke mennesker som gir navn på andres vegne eller mennesker som er passive til sin virkelighet (Freire 1970, 73).

En dialog krever kritisk tenkning som er det motsatte av naiv tenkning. Naiv tenkning innebærer tilpasning, kritisk tenkning innebærer forandring. En må gjennom dialogen ha et grunnleggende ønske om forandring av verden. «Målet for dialogisk- frigjørende handling er ikke å «forvise» de undertrykte fra en mystisk virkelighet for å kunne «knytte» dem til en annen virkelighet. Målet for dialogisk handling er tvert i mot å gjøre det mulig for de undertrykte å velge å forandre en urettferdig virkelighet ved å oppfatte deres tilknytning» (Freire 1970, 164).

3.5 Integrering

Globalisering er et vidt begrep som handler om aspekter ved verdenssamfunnet som påvirker både lokalt, nasjonalt og globalt. Det er ofte delt inn i ulike kategorier som representerer de ulike aspektene gjennom økonomisk-, kulturell-, historisk- og politisk globalisering. I denne oppgaven tar jeg utgangspunkt i det menneskelige aspektet ved globaliseringen, hvor mennesker flytter på seg og møter hverandre med sin kulturelle og religiøse bakgrunn. Mennesker beveger seg og flytter på seg over landegrenser, med sine kulturuttrykk, ideer og oppfatninger (Fuglerud 2001, 193). Eller som Hylland Eriksen sier det;

Samtidens globalisering kjennetegnes av en rekke strømmer av mennesker; en liten strøm av nordatlantiske hvitsnipparbeidere som lever midlertidig eller halvpermanent i sørlige land som diplomater, forretningsfolk eller bistandsarbeidere, og langt striere strømmer av folk fra sørlige land til andre sørlige land (...) og fra sør til nord (Eriksen 2008, 118).

I mange tilfeller er det også mennesker fra undertrykkende regimer, fattigdom og krig som flykter fra sør til nord i søken etter et bedre liv. «Og med innvandringen fra fjernere strøk har også den sosiale sammensetningen av innvandrerbefolkningen endret seg. Innvandrere er jevnt over fattigere i dag i forhold til majoritetsbefolkningen enn i tidligere epoker» (Brochmann 2006, 14;15). Disse møtene byr på muligheter og utfordringer på det nasjonale plan. Hvordan kan man konstruktivt leve sammen i et flerkulturelt samfunn? Flere forskere har sagt mye om dette, og jeg vil nå presentere noen av dem.

«I våre dager er nesten alle tvunget til å akseptere en identitet som statsborger; vi lever alle i stater», skriver Thomas Hylland Eriksen og Torunn Arntsen Sørheim i *Kulturforskjeller i praksis* (Eriksen og Sørheim 2003, 80). De forklarer videre at etniske forskjeller og ulikheter i flere tilfeller oppleves som problematiske og utfordrende for majoritetsgruppen, og at minoritetsgrupper derfor ofte blir sett på som et «problem som må løses» og håndteres (Eriksen og Sørheim 2003, 80). Majoriteten må forholde seg til og inkludere minoritetsgruppene på en eller annen måte. Thomas Hylland Eriksen skiller mellom tre ulike strategier som nasjonalstater forholder seg til når det gjelder håndteringen av minoriteter i samfunnet. Den første strategien er *segregering* som i praksis betyr at minoritetsgruppene blir adskilt fra majoriteten med, kort fortalt, den begrunnelse at det ikke er ønskelig å «blande kulturer». Den andre er *assimilering* som på mange måter er det motsatte til segregering hvor den i sin ytterste konsekvens innebærer at den etniske minoritetsgruppen mer eller mindre smelter sammen med majoriteten. Dette kan være både påtvunget og selvalgt (Eriksen 2010, 273;274). Grete Brochmann definerer assimilasjon som en prosess der individer blir en del av det gjeldende kulturelle fellesskapet. De tilegner seg gradvis det nye fellesskapets normer og verdier

slik at de til slutt er en aktiv del av det (Brochmann 2010a, 450). Målet med assimilering er kulturell homogenitet.

Den tredje strategien er *integrering* og Hylland Eriksen beskriver den på følgende måte; «med integrasjon menes deltagelse i samfunnets felles institusjoner, kombinert med opprettholdelse av gruppeidentitet og kulturell særpreg» (Eriksen 2010, 274). Thomas Hylland Eriksen og Torunn Arntsen Sørheim viser til at flere innvandrere på den ene siden nok ville godtatt en grad av kulturell assimilasjon som for eksempel at de lærer seg norsk, mens de på den andre siden ville styrket en religiøs gruppetilhørighet (Eriksen og Sørheim 2003, 83). Det innebærer at en muslim fra et arabisktalende land ville lært seg norsk, men fortsatt følt tilhørighet til sitt muslimske fellesskap.

«Sjøl vil jeg si at integrering innebærer to målsettinger: at det ikke er forskjeller mellom mennesker i flertallet og mindretallene når det gjelder fordeling av goder og at alle mennesker deltar på ulike arenaer i så stor grad som de sjøl ønsker, og at de deltar i tilstrekkelig grad, slik at det finnes relasjoner mellom dem som innebærer at et samfunn eksisterer og gjenskapes» (Kjeldstadli 2008, 106). Hensikten er ikke, i følge Kjeldstadli, at alle mennesker skal bidra like mye på alle arenaer i samfunnet. Medlemmer fra en minoritetsgruppe kan for eksempel være integrert i arbeidslivet hvor de jobber sammen med medlemmer fra majoritetskulturen og kjenne en tilhørighet der. Men de vil likevel ikke vurdere å gifte seg med medlemmer fra majoriteten. Da fortrekker de ektefeller fra sin gruppe (Kjeldstadli 2008, 107). Innvandrere kan med andre ord være integrert på flere områder i det offentlige, men når det kommer til det sosiale og private forholdet man seg ofte mest til «sine egne». Kjeldstadli understreker et skille mellom hvordan integreringen i Norge *er* og hvordan den *beskrives*. Han stiller flere spørsmål knyttet til integrering som en tilstand eller som en prosess. «Er «integrering» en tilstand der personer med bakgrunn i minoriteter fungerer på lik fot med flertallet i samfunnet, men med bibehold av store deler av sin egen kultur? Eller er integreringen veien frem til denne tilstanden?» (Kjeldstadli 2008, 107). Han stiller spørsmål om hvem som skal integreres; individer eller grupper av mennesker. Videre trekker han inn samfunnet i sin helhet og stiller spørsmålet om det faktisk er samfunnet som må integreres «i betydningen vevd tettere sammen» (Kjeldstadli 2008, 107).

Kjeldstadli presenterer det han kaller «modeller for sameksistens» (Kjeldstadli 2008, 131). Her beskriver han fire modeller: Den liberale modellen, det etniske fellesskapet, multikulturalismen og den relasjonelle modellen (Kjeldstadli 2008, 132;137;140;147). Den liberale modellen setter individet i hovedsetet for integrering. Det er ut i fra denne modellen, enkeltpersoner som utgjør samfunn som betyr at samfunnet i seg selv ikke har en selvstendig eksistens. Individer skal behandles likt men ikke som like individer (Kjeldstadli 2008, 132). I følge den liberale modellen er det enkeltindivider som skal integreres og integrasjonen er fullkommen når innvandrere har samme

rettigheter og muligheter til de samme godene som alle andre i samfunnet. Det tas ikke hensyn til enkeltpersoners kulturbakgrunn, det hører til det private og ingen mennesker har, i følge den liberale modellen, rett til å stille krav til bestemte handlinger eller tankegang hos andre mennesker. «Slik er en ut fra denne tenkningen interessert i folks handlinger, men lar dem være i fred når det gjelder deres holdninger, en stiller krav til å følge spilleregler offentlig, men invaderer ikke folks private sfære» (Kjelstadli 2008, 133;134).

Det etniske fellesskapet er en av motsetningen til den liberale modellen og innebærer en tenkning om menneske som en del av og som avhengige av et kollektiv. «Individets velvære og identitet avhenger av å delta i sosiale fellesskap» (Kjelstadli 2008, 138). Du har som enkeltperson plikter å følge som kanskje ikke er i din egen interesse, men i kollektivets. «Som *integrasjonsprosjekt* kan denne linja føre krav om full assimilasjon» (Kjelstadli 2008, 139). Assimilasjon betyr i følge Hylland Eriksen at «minoritetens medlemmer gradvis mister sin selv-identifikasjon med gruppen og blir medlemmer av majoriteten (...)» (Eriksen 1993, 55). Men som utenforstående fra dette fellesskapet, som en fremmed, vil du aldri kunne bli en del av det. Du må da som Kjelstadli eksemplifiserer det; «finne deg i å alltid spille annen fiolin» (Kjelstadli 2008, 139).

Multikulturalismen er et politisk prosjekt som anerkjenner alle kulturer slik de er. Alle grupper av mennesker har samme rettigheter og muligheter i et samfunn. Integreringsmessig betyr det at alle kulturelle grupper skal ha samme mulighet til å eksistere og utfolde seg med like rettigheter (Kjelstadli 2008, 141). «Når et flerkulturelt samfunn har en politikk som ivaretar kulturforskjeller, kan det kalles multikulturalistisk» (Døving 2009, 43). Multikulturalismen har blitt kritisert for å ivareta kulturelle særegenheter som ikke nødvendigvis er heldig for mennesker. Det kan være kulturelle og religiøse tradisjoner som for eksempel fører til et misforhold mellom kjønnene. Denne kritikken kommer ofte fra et feministisk ståsted som har trukket frem omskjæring av unge jenter og kvinneundertrykking som eksempler. Disse holdningene har møtt motkritikk fra multikulturalismens forkjempere. En kritikk av multikulturalismen som integreringsprosjekt er at man med slik tenkning kan plassere mennesker i samme gruppe, mennesker som i utgangspunktet ikke føler tilhørighet med hverandre. Individet mister sin verdi i multikulturalistisk tenkning. «Som *integrasjonsprosjekt* vil multikulturalisme innebære: At de enhetene som skal integreres, som altså skal kunne finne et rom i et majoritetssamfunn uten å gå i oppløsning, er kulturelle kollektiver, ikke bare eller ikke primært individer» (Kjelstadli 2008, 141).

Den siste modellen er den relasjonelle modellen, som har et syn på mennesket som eksistens i kraft av «de mange sosiale *relasjoner* eller forbindelsene vi inngår i med andre mennesker. Et individ eksisterer alltid i forhold til andre i alle aspekter i samfunnet. En person er ikke fast og konstant en i stadig endring ut i fra hvilke relasjoner vi befinner oss i og at «samfunn *utgjøres* av de

forbindelsene som er mellom mennesker. Hvis det er et forhold mellom mennesker, er det et samfunn mellom dem» (Kjelstadli 2008, 147). Mennesker kan også tilhører flere samfunn på en gang. Tyskere bosatt i Norge kan være medlemmer av det norske fellesskapet og det tyske på samme tid. Den relasjonelle modellen vil ha en tenkning om et «integrert *samfunn* som et samfunn med høy grad av samhandling og deltaking» (Kjelstadli 2008, 148). Denne tenkningen åpner for en forståelse av integrasjon som en mellom-ting mellom full assimilasjon og segregering. «Det relasjonelle programmet for sameksistens mellom mennesker og grupper kan summeres opp i tre stikkord: Sosial likhet og inkludering. Kulturell forskjellighet. Politisk samhold» (Kjelstadli 2008, 150). Sosial likhet og inkludering innebærer at det ikke finnes diskriminering. Dette gjelder for alle i et samfunn, ikke bare nye innvandrere. Kulturell forskjellighet betyr en aksept og forståelse for ulike livsformer og minoritetsgruppene må beskyttes mot overgrep og press fra staten. Politisk samhold betyr i en norsk kontekst oppslutning rundt demokratiske prinsipper.

«Integreringsdebattene i dagens Norge har forbausende sjelden referanser til menneskers livserfaringer», skriver Cora Alexa Døving (Døving 2009, 21). Hun har i boken «Integrering. Teori og empiri» intervjuet tre mennesker fra henholdsvis Somalia, Pakistan og Bangladesh, om deres møte med den norske kulturen og opplevelsen av integreringen til det norske samfunnet. Av det empiriske materialet kommer hun frem til tre viktige faktorer i integreringsprosessen; aksept av forskjellighet, innpass på arbeidsmarkedet og det å bli sett som individ (Døving 2009, 40).

Kvinnen fra Somalia forteller om møtet med et samfunn som tok seg godt av henne og som anerkjente hennes status som flyktning og hennes behov for hjelp til å etablere seg. Hun forteller hvilken stor betydning støtte fra enkeltpersoner som naboer og engasjerte lærere har hatt for henne. Men hennes fortelling handler også om opplevelsen av å bli usynliggjort som selvstendig yrkeskvinne. Det var i møtet med arbeidsmarkedet at hun først erfarte diskriminering. Hun forteller også at diskrimineringen *ikke* opphørte da hun faktisk fikk jobb. Å være svart kvinne med *hijab* var merkelig nok enklere da hun var hjelpetrengende nyankommen flyktning enn da hun var blitt en norsktalende yrkeskvinne (Døving 2009, 40).

Døving mener integreringen stiller spørsmål knyttet til hvor grensen går i forhold til hva «vi» som nordmenn er villige til å akseptere hos andre mennesker som kommer til Norge. Hvor går grensen mellom ulikhet og likhet i en norsk kontekst, og hva representerer de? (Døving 2009, 40;41).

Det er forskjellige holdninger til innvandrere i et samfunn. Noen forholder seg positive til innvandring mens mange opplever innvandrere som nok et «samfunnsproblem» som må hankes med. Det er også ulike måter å forholde seg til mennesker med andre kulturbakgrunnen, og de vil påvirke vårt forhold til integrering. En etnosentrisk tilnærming til andre kulturer betyr at en anser sin egen kultur som den beste og riktigste. Andre blir målt ut i fra et bilde av sin egen levemåte og anser egen kultur som den mest avanserte og utviklede. En etnosentrisk holdning til integrering

betyr at man ikke anerkjenner andres kulturbakgrunner som like verdifulle som våre og derfor ikke ser grunnen til innvandreres ønske om å beholde sine kulturelle uttrykk. «Våre verdier og normer synes vi er fornuftige. Det som er galt med andre, er at de ikke er «norske»» (Dahl 2001, 28). Andre skikker og kulturelle uttrykk blir rangert etter hvor like de er våre egne. «Etnosentrikeren er nemlig ute av stand til å se andre kulturer. Han eller hun ser bare gode eller mindre gode etterligninger av sin egen» (Eriksen og Sørheim 2003, 51). Hylland Eriksen og Sørheim forklarer at etnosentrikeren, med sitt syn, ikke er i stand til å kommunisere med mennesker fra andre kulturer fordi han eller hun kun ser «forvrungte speilbilder av seg selv» i møte med «det ukjente» (Eriksen og Sørheim 2003, 51). Grete Brochmann bruker ordet «rasisme» når hun snakker om etnosentrisk tenkning; «Men hvis fordommene knyttes mer systematisk til etniske grupper som ikke hører til *nasjonen*, kan vi stå overfor et fenomen som kalles *etnosentrisme*- eller rasisme i sterkere ordelag – og som innebærer at de som hører til, oppfattes som *bedre* eller overlegne andre grupper» (Brochmann 2006, 88). I den motsatte enden finner vi en kulturel relativistisk holdning til mennesker med annerledes kulturbakgrunn enn oss selv. En relativistisk holdning til andre kulturer innebærer at man «i relasjon til det fremmede ikke kan anvende noen såkalt «objektiv» standard eller målestokk fra sin egen hverdag, men at alle utsagn, handlinger og fenomener må forstås i forhold til sin egen kontekst og sammenheng» (Dahl 2001, 28). Dahl sier videre at en kulturel relativistisk holdning er umulig å gjennomføre fordi vi alltid vil møte andre kulturer med våre positive og negative forkunnskaper samt vår egen kulturelle bakgrunn. En kulturel relativistisk holdning betyr at det ikke er mulig å rangere andre kulturer og levemåter, alt vil være like bra dersom det er en del av en kultur. «Både kannibalisme, omskjæring av piker og spedbarnsdrap vil kunne forsvares innenfor et rendyrket kulturel relativistisk perspektiv, forutsatt at disse handlemåtene var meningsfulle (virket fornuftige eller rimelige) for dem som utførte dem» (Eriksen og Sørheim 2003, 50;51). I motsetning til etnosentrikeren kan ikke kulturel relativisten ta moralsk stilling til noe som helst ved en annen kultur. Kulturel relativistisk tenkning i integreringsarbeid betyr med andre ord at man ukritisk godtar alt så lenge det kan forklares som en kulturell uttrykksform. Mange mener at en middelvei mellom disse tilnærmingene er det mest optimale når en forholder seg til vurderingen av andre kulturer.

Grete Brochmann forklarer det slik: «Man ønsker ikke innvandrerne i utgangspunktet, men hvis de likevel klarer å komme inn, må de på en eller annen måte innlemmes. Og den gode stat må også gå lenger: Den må tilrettelegge for en positiv holdning i befolkningen for at integrasjonsprosjektet skal lykkes» (Brochmann 2010a, 439). Brochmann understreker at man tidligere i historien kunne satse på at innvandrerne tilpasset seg etterhvert som tiden gikk, og at man hadde muligheten til å la integrasjonen ta omlag to til tre generasjoner. Etter dette ville innvandrerne være integrert eller i større grad assimilert. Den tiden har vi ikke i dagens samfunn. Dagens samfunn har ikke tid til å la integreringen gå av seg selv, den må styres på et vis uten at man presser

noen til å bli lik majoriteten (Brochmann 2010, 439). Man må i tillegg ta hensyn til menneskerettighetene som verner om minoritetsgruppens rett til å beholde sine kulturelle særtrekk. «Integrasjon er blitt et kompromiss mellom likhet og pluralisme- mellom solidaritet og frihet» (Brochmann 2010a, 440). I sosiologisk forstand betyr integrasjon at man skal lære og tilpasse seg samfunnets verdigrunnlag, både økonomisk og sosialt. Dette skaper tilhørighet og lojalitet» (Brochmann 2010a, 450). Det motsatte av integrering er marginalisering eller ekskludering. Brochmann fremhever at alle mennesker gjennomgår en form for integrasjon i livet for å bli et velfungerende medlem i samfunnet. Ingen mennesker blir noen gang «ferdig integrert», det er en stadig prosess som pågår så lenge en lever og oppholder seg i et dynamisk samfunn. Likevel blir det en mer tydelig integrasjonsprosess når et mennesker kommer fra et helt annet samfunn og skal integreres i en ny og fremmed kultur (Brochmann 2010a, 450).

Debattene rundt bruken og betydningen av integrasjonsbegrepet er mange. De har klare skiller men også en del likheter. I et dynamisk samfunn; hvem skal integreres og hvordan? Thomas Hylland Eriksen oppsummerer diskusjonene på en litt mer humoristisk og enkel måte; «La meg gjøre en lang diskusjon kort og foreslå en modifisert versjon av Kardemommeloven som rettesnor. Du skal adlyde loven, og for øvrig kan du gjøre som du vil» (Eriksen 1993, 56).

4. FORUMTEATER OG INTEGRERING

4.1 Forumteater på Johannes Læringscenter

Jeg var med som deltagende observatør på fremførelsen av Forumteater presentert av studenter ved dramalinjen ved Universitetet i Stavanger og elever fra en klasse ved Johannes Læringscenter. Elevene og studentene hadde jobbet sammen i flere dager, da blant annet med sine egne historier knyttet til undertrykkende erfaringer. Av disse fortellingene ble noen valgt ut til å fremføres som Forumteater. Disse ble fremført i kantinen ved Johannes Læringscenter, hvor elever fra de andre klassene og lærere ved læringscenteret var invitert som publikum. Jeg satt sammen med tilskuerne.

Til sangen «Not afraid» av Eminem⁸ kommer studentene og elevene sammen inn på scenen på Johannes Læringscenter. De stiller seg opp på en rekke. Sangen handler om å stå opp for seg selv sammen med andre: «I´m not afraid, to take a stand. Everybody, come take my hand. We´ll walk this world together through the storm, whatever weather, cold or warm. Just letting you know that you´re not alone. Holla if you feel like you´ve been down the same road»⁹. Sangen sier noe om at en skal gå sammen gjennom verdens sorger og gleder og at en ikke skal være alene. Seansen starter med fremførelse av Bildeteater hvor deltakerne gruppevis, bestående av både elever og studenter, lager tablåbilder av situasjoner som viser utfrysing, hån, baksnakking og utestengning. En gruppe viser et tablåbilde av en gruppe mennesker som står samlet og ser mot en person som står alene. Personen er utstøtt fra fellesskapet. Gruppen hvisker, peker og ler mot den ene som står alene. De håner og mobber. Bildet holdes noen sekunder før det går over til å vise idealbildet; menneskene som sammen løfter opp den utstøtte og holder han der. Det symboliserer oppreising, heder og trygghet. Bildeteateret illustrerer situasjoner alle kan kjenne seg igjen i og symboliserer negative og sider ved menneskelig fellesskap. Elementer som symboliserer det vi ikke verdsetter og det vi verdsetter i et godt fellesskap og i mellommenneskelige relasjoner. Seansen avsluttes med at deltakerne samles på midten av scenen og lager en felles skulptur som uttrykk for frihet. Alle smiler og utstråler lykke. Det siste bildet gir assosiasjoner til samhold, fellesskap, tilhørighet og frihet. Deltagerne setter seg ned i salen med resten av publikum når sangen avsluttes. Etter denne seansen presenterer Jokerne¹⁰ seg. De forteller om samarbeidsprosjektet og hvordan elevene og studentene har jobbet sammen den siste uken. De presenterer kort Augusto Boal, hans teaterformer og hensikten med De undertryktes teater; stoppe undertrykkingen «oppover», ikke «nedover». Hvis vi ikke stopper undertrykkere blir man selv undertrykker. De forklarer hva som skal skje videre og

⁸ Eminem er en populær og kontroversiell amerikansk rapper. Han heter Marshall Bruce Mathers og har Eminem som artistnavn. Se www.eminem.com for mer info.

⁹ Full tekst tilgjengelig på <http://www.directlyrics.com/eminem-not-afraid-lyrics.html>

¹⁰ Se punkt 3.2.4 for forklaring på Jokerens rolle.

starter med en oppvarmingslek. Tilskuerne blir først bedt om å lage en sirkel i luften foran seg med den ene armen, deretter et kryss med den andre armen. Til slutt skal deltagerne vise begge deler samtidig- et kryss med den ene armen og en sirkel med den andre. Latteren sitter løst i salen når de oppdager hvor vanskelig dette er. Jokerne forklarer at det er og skal være vanskelig, men dersom man øver vil man til slutt klare det. Slik er det med livet også. Oppvarmingsøvelsene skal løse opp stemningen i salen og gjøre tilskuerne klare for det som senere skal skje. Jokerne spør så publikum om det er noen fra Afrika i salen. Alle fra Afrika reiser seg og får applaus. De spør om det er noen fra Asia i salen. Alle fra Asia reiser seg og får applaus. Dette gjør de med de resterende verdensdelene og tilskuerne får dermed se at nesten alle verdensdeler er representert i rommet. De ber så alle i salen om å diskutere seg i mellom, to og to, hvilke egenskaper de verdsetter i et godt vennskap. Publikum blir så bedt om å komme med eksempler på positive egenskaper. Ord som trofasthet, lojalitet, frihet, respekt og solidaritet blir ropt opp. En tilskuer sier han setter kjærlighet som en betingelse for godt vennskap, og får applaus fra resten av publikum. Deretter blir de på samme måte bedt om å diskutere hva som kjennetegner en dårlig venn. Egenskaper og handlinger som uærlighet, baksnakking, fysisk mishandling, hån og latterliggjøring blir trukket frem. En tilskuer sier rasistiske mennesker, også denne gang klapper publikum. Det nikkes og vises tydelig fra resten av publikum at de er enige med det som blir presentert. Tilskuerne får med dette se at selv om det i rommet sitter mennesker fra alle verdensdeler, har man samme preferanser når det kommer til egenskaper man ønsker i gode mellommenneskelige relasjoner. Dette blir innledningen til selve forumspillene.

De samme gruppene bestående av elever fra Johannes Læringscenter og dramastudenter, har gjennom uken de har samarbeidet først utvekslet historier fra livet hvor de har opplevd undertrykkelse, ydmykelse og dårlig behandling. Deretter har de sammen bestemt hvilken historie de vil iscenesette. Vi får se fem ulike forumspill, ett fra hver gruppe. Spillene handler om familiære, jobb- og skolerelaterte situasjoner. Felles for alle historiene er at de viser situasjoner hvor hovedpersonen, den undertrykte, fortsatt befinner seg i en uønsket og undertrykkende situasjon til slutt. Historiene ender tragisk, og det er opp til publikum å komme med ideer til hvordan den undertrykte i de forskjellige fortellingene kan komme ut av situasjonen som et frigjort menneske, uten å undertrykke tilbake. Etter fremførelsen av hvert forumspill spør Jokerne publikum om historien har en god slutt. Publikum svarer enstemmig nei. Jokerne forklarer så at spillet skal fremføres en gang til, og at tilskuerne har muligheten til å stoppe spillet i det de ser at historien utvikler seg til å bli undertrykkende og destruktiv. Tilskuerne kan rope stopp og være med på å bidra til å endre den undertrykkende situasjonen. Spillet fremføres på ny og det er tydelig at tematikken i forumspillene engasjerer tilskuerne i publikum. De er raske med å gi tilbakemeldinger

på det som skjer på scenen og har ingen problemer med å rope «stopp», «hoppe inn i stykket» og ta den undertryktes rolle for å prøve ut sine ideer. Spillene illustrerer situasjoner de kan kjenne seg igjen i og det merkes på engasjementet, innlevelsen og deltagelsen. Det er en pulserende stemning i rommet og enkelte av tilskuerne, som tilsynelatende fremstod som sjenerte og innesluttet, blir noen av de mest engasjerte og deltagende i spillet. Gode forslag godkjennes med høylytt applaus og mindre gode forslag, som gjør den undertrykte til undertrykker, blir nedstemt og konstruktivt kritisert. Alle tilbakemeldinger har likevel en positiv undertone. Her får man en følelse av stor takhøyde og det er rom for å gjøre feil. Alle forslagene blir en del av debatten. Dette skjer i tråd med Augusto Boals tenkning, som sier at en konkret løsning ikke alltid er målet, men heller en debatt som bevisstgjør tilskueren og åpner opp for handling senere. En generalprøve på virkeligheten!

4.2 Fordommer og fremmedfrykt

Et av forumspillene handler om «Hassan». «Hassan» skal jobbe en dag i butikk i forbindelse med Operasjon Dagsverk.¹¹ Han kommer på jobb første dagen og går bort til sjefen for å presentere seg. Han kan fortelle at han heter «Hassan» og at han er elev ved Johannes Læringscenter. Sjefen blir overasket men prøver så godt han kan å skjule det. Sjefen videresender «Hassan» til en annen medarbeider som har ansvaret i butikken som forklarer hva han skal gjøre. En av de andre ansatte mister en melkekartong som etterlater melk utover hele gulvet. Sjefen beordrer «Hassan» til å tørke opp selv om det ikke var han som sølte. Etter en stund kommer sjefen inn i butikken og gir de ansatte en liten pause. Sjefen stopper «Hassan» i det han han også skal gå inn på pauserommet. «Unnskyld, Mostafa. Du kan passe butikken i mens». «Hassan» blir forbauset, men gjør som han blir fortalt. Videre forteller han sjefen at han har sett et skilt utenfor butikken som sier at de søker etter medarbeidere og han vil gjerne levere inn en søknad. Sjefen mottar søknaden og tar den med inn på kontoret. Noen av de ansatte prøver å foreslå at også «Hassan» bør få en pause, men sjefen forklarer det med at noen må jo passe butikken og at det denne gang ble «Hassan». Etter en pause kommer de andre tilbake til arbeidet. «Hassan» spør den ansvarlige i butikken om hva han skal gjøre. Hun blir irritert og forteller ham hva og hvordan han skal gjøre arbeidet sitt med den største selvfølgelighet, som om han egentlig burde vite selv hva han skal gjøre. Hun mener han maser for mye. Etter en stund går «Hassan» til sjefen for å be om en liten pause, han har jobbet hele dagen. Sjefen avviser spørsmålet; «Hassan er da en sprek ung mann som kan jobbe uten pauser». Arbeidsdagen er over og sjefen sender de ansatte hjem. Han skriver under på de papirene han skal og takker «Hassan» for innsatsen. I det han skal gå spør han sjefen om han har fått sett på søknaden.

¹¹ Operasjon Dagsverk er en aksjon for, med og av ungdom som hvert år engasjerer ungdom, og gir de muligheten til å jobbe en dag i solidaritet med ungdom i sør. Operasjon Dagsverk har jobbet i mer enn 62 land i Asia, Afrika og Latin-Amerika. For mer informasjon se www.od.no.

Det bekrefter sjefen som forteller at han mest sannsynlig får jobben. Han vil kontakte ham senere. I det «Hassan» går, overhører han sjefen og butikkansvarlig prate. De ler av jobbsøknaden hans, gjør narr av ham og sier at han aldri i livet kommer til å få jobben; «Han kan jo ikke norsk en gang og vi kan ikke ha flere utlendinger her i butikken!»

Første del av Forumspillet er over og Jokerne ber tilskuerne peke ut den undertrykte og undertrykkeren i stykket. De utpeker «Hassan» som undertrykt og sjefen som undertrykker. Spillet fremføres en gang til og tilskuerne stopper spillet i det sjefen nekter «Hassan» pause første gangen. En til-skue-spiller foreslår at han skal si at han har mageproblemer og derfor trenger en pause. Resten av tilskuerne er ikke helt enige i løsningsforslaget. Neste til-skue-spiller forklarer sjefen på en høflig og respektfull måte at de andre ansatte får pauser og at han også trenger det. Sjefen sier litt nølende at det er greit. Salen applauderer forslaget frem. Spillet går videre og salen stopper det igjen når sjefen kaller «Hassan» for Mostafa. En til-skue-spiller foreslår at «Hassan» bør fortelle sjefen at han heter Hassan og ikke Mostafa. Salen applauderer og godkjenner forslaget. Det er kun den undertrykte som kan forandre situasjonen.

«Faiza» er lærer på et av læringssettene og mener man må fokusere på de menneskene som har fordommer fordi de kanskje ikke kjenner noen med innvandrerbakgrunn. «Fremmedfrykt som man ikke kan gjøre noe med, må man ikke fokusere på. Men de som har fremmedfrykt fordi de ikke vet bedre, kan forandres på» (Faiza, lærer). Fordommer som grunner i mangel på kunnskap og erfaring kan endres på ved at man opplever «de andre». Her kan man gjøre en forskjell ved å møtes og samarbeide. Dette vil igjen føre til økt forståelse for hverandre mener «Faiza». Hun mener derfor at samarbeidet mellom hennes elever og studentene ved Universitet i Stavanger har bidratt til noe positivt, ved at det forebygger og kanskje løser opp veldig mange fordommer. «Faiza» er veldig begeistret for forumteaterets prinsipper og arbeidsmetoder og vil derfor anbefale det videre. Hun mener det bør være tilgjengelig for flere mennesker fordi deltagelsen i et slik prosjekt skaper et unikt samhold mellom deltagerne.

«Lise» jobber også som lærer på et av læringssettene og har tidligere deltatt sammen med elevene sine i samarbeidsprosjektet med dramastudentene ved Universitetet i Stavanger. Hun opplever at fordommene går begge veier, både fra hennes elever til nordmenn og omvendt. Hun tror mye av grunnen for dette kan være mangel på kontakt i hverdagen. «De har ikke så mye kontakt med nordmenn men plutselig gjør de noe sammen med norske dramastudenter og har det kjekt. Noen få har kontakt med nordmenn ellers, men de fleste har det ikke» (Lise, lærer). Hun presiserer også viktigheten av at studentene får møte hennes elever. Det er givende og verdifullt for begge parter. Videre forteller hun om elevene sine; «noen få har vært heldige og fått gode norske

støttespillere, men mange av mine elever bor på enslige mindreåriges avdeling på Dale¹² og har ikke noe nettverk utenom. De har kun hverandre» (Lise, lærer). «Lise» tror og håper at hennes elever har sett at deres egen innstilling og fordommer også betyr noe, og at de selv kan forandre og bestemme hvordan de skal møte nordmenn og det norske samfunnet.

Dramastudent «Erik» opplever mye fremmedfrykt i Norge; «vi er redde for å snakke med andre. Den der egne boblen vi lever i er veldig forskjellig fra andre kulturer» (Erik, student). Han har også et positivt forhold til begrepet «fordommer» og forteller at det ikke bare trenger å være negativt.

Fordommer har selvfølgelig blitt et negativt ladet ord. Men, mange fordommer er ikke bare negative. Fordommer er de tankene du har om noe før du har gjort en ny erfaring med det. I Norge tror mange at fordommer er utelukkende negativt, at vi hever oss over en kultur dersom vi kritiserer den. Men det kan bare være tanker vi har gjort oss for å forstå den andre kulturen (Erik, student).

«Erik» mener forumteater kan være med på å bekjempe fordommer og fremmedfrykt for de som har vært med i prosessen. De som har laget forumspillene og gruppen de utgjorde, studenter og elever sammen, vil i følge «Erik» ha et bedre utgangspunkt i forhold til fordommene sine senere. Han mener også at det er lite rasisme i Norge, men en god del fremmedfrykt.

Nordmenn er veldig lite rasistiske i forhold til mange andre land, men det er mye fremmedfrykt i Norge. Derfor er dette samarbeidet viktig for nordmenn også. Det var studenter i klassen min som jeg vet har hatt en del negative fordommer mot innvandrere. De har opplevelser med innvandrere som har gjort at de har en del negative fordommer. Men de sier at det var utrolig givende og få treffe andre innvandrere som kunne gi de en positiv opplevelse (Erik, student).

En av informantene som er dramapedagog og har vært lærer gjennom mange år, forteller at hun gjennom dette prosjektet har erfart at vi lever veldig adskilt fra hverandre i det norske samfunnet og at nordmenn generelt har lite med innvandrere å gjøre i hverdagen. Hun forteller om mange arenaer som hun deltar i hvor det er svært begrenset med mennesker med andre kulturelle bakgrunner. I jobben sin møter hun stort sett studenter som er etnisk norske. Informanten mener utfordringen ligger i viljen til å forstå ulikhetene og å være nysgjerrige på andre kulturer. Dersom man er fastlåst i sine egne oppfatninger er det vanskelig å danne seg en ny oppfatning om andre mennesker, derfor har arbeidet med prosjektet¹³ bidratt til nye erfaringer for henne knyttet til flerkulturelle møter. «Når du blir kjent med mennesker, får du et annet bilde av hvordan interkulturell kommunikasjon fungerer i praksis. Jeg merker at jeg har blitt mer nysgjerrig på andre

¹² Dale asylmottak i Sandnes kommune, Rogaland.

¹³ «Fra innvandrere til medborger: Interkulturelt arbeid knyttet til forskning og undervisning ved HiO og UiS»

mennesker og andre kulturer etter arbeidet med dette prosjektet» (dramapedagog). Hun mener kommunikasjon gjennom kunstuttrykk åpner menneskesinnet på en helt annen måte enn kun det verbale. Informanten anser seg selv som nysgjerrig i møte med mennesker fra andre kulturer, men synes likevel det er utfordrende når hun møter enkelte holdninger som strider i mot det hun oppfatter som universelle menneskelige verdier, som for eksempel kvinne- og religionsundertrykking. Derfor er det viktig som samfunn å sette grenser for hva som er rett og galt. Hun mener menneskerettighetene må være et grunnlag for hva som aksepteres, og viser til loven mot tvangsekteskap som et virkemiddel. «Jeg tror jeg har mange fordommer som er ubevisste fordommer. Det å ikke kunne språket er hemmende for innvandrere og kan virke fordummende og dermed skape fordommer. Mine fordommer er knyttet til hvor høyt skolerte og kvalifiserte mange av innvandrerne faktisk er (dramapedagog). Hun synes det er berikende å få jobbe med prosjektet fordi det gir en unik mulighet til å bli kjent med innvandrere, noe som igjen hjelper i arbeidet med å bekjempe egne fordommer.

4.3 «En reise med menneskelige møter»

«Erik» som er dramastudent ved Universitet i Stavanger, har selv vokst opp i et flerkulturelt miljø hvor han har mange venner som ikke er etnisk norske. Han forklarer selvgodhet som et typisk norsk fenomen. «Nordmenn er veldig selvgode på godt og vondt. Selvgode fordi vi faktisk er best på mange områder, og vi vet det» (Erik, student). Samtidig mener han at janteloven er en stor del av det norske samfunnet. Du skal ikke tro at du er noe, selv om du er klar over og vet det selv, sier han. «Norge er ekstremt bundet opp av normer. Vi har en indre justis uten sanksjoner som fengsel og sånn. Du blir utestengt og sett ned på dersom du ikke vil følge de fastsatte normene» (Erik, student). Han mener det er typisk norsk å være fastbundet av tradisjoner.

«Erik» forteller at han var litt skeptisk i forkant av prosjektet, men svært positivt til selve møtet med elevene fra Johannes Læringscenter.

Det er ikke lett når språkbarrieren er så stor. Den første dagen var litt sånn første skoledag-aktig. De hadde sine klikker i klassen som de var sammen med og det hadde vi også. Litt sånn to grupper fra to ungdomskoler som møtes første gangen og skal gå i samme klasse. Jeg satt meg likevel ned sammen med elevene og da ser en jo at det er de som er språklig sterke som snakker med deg. De som var litt mer sjenerte og ikke fullt så språklig sterke, slet nok litt ekstra i begynnelsen med å bli kjent med folk. Personlig har jeg vokst opp i et multikulturelt miljø og har mange innvandrer venner. Det er kanskje en fordel når man skal jobbe slik (Erik, student).

«Karim» er elev ved et av læringscentrene og har tidligere vært med som deltaker i Forumteater med studenter fra Universitet i Stavanger. Han kommer fra Afghanistan, er muslim og har bodd i Norge i to år. Han mener det er store forskjeller mellom den norske og den afghanske

kulturen. Den største forskjellen er likestillingen. «I Norge kan jenter gå på skole, jobbe, kjøre bil og sånn. Frem til for to år siden kunne de ikke det i Afghanistan» (Karim, språk-elev). Han har hatt blandede opplevelser i møte med nordmenn og den norske kulturen. Han forteller om da han kom til Norge og bodde i et lite tettsted på Vestlandet hvor han etterhvert ble medlem i volleyballag. «Jeg er veldig flink med ballsport og meldte meg derfor opp til volleyballaget deres. Men treneren likte meg ikke. Han ville ikke ha meg med og gjorde det vanskelig for meg på treningene. De andre spillerne mobbet meg og gjorde narr av meg. De så hvor flink jeg var i volleyball og likte det ikke. Derfor sluttet jeg. Det var ikke kjekt å bli fryst ut» (Karim, språk-elev). I dag spiller han på et volleyballag i Stavanger og trives veldig godt. Det var lettere å komme til en større by.

Mange sier at nordmenn er «kalde». Jeg tenker at det stemmer. I mitt hjemland blir vi veldig fort kjent med folk, slik er det ikke i Norge. De er ikke interessert i å bli så fort kjent med deg. Det er litt rart. Jeg har god kontakt med de som bor i første etasje i huset mitt, men jeg har aldri snakket med naboene mine. Aldri. Det er veldig rart, for vi er jo naboer (Karim, språk-elev).

«Karim» forteller at den første tiden i Norge var vanskelig fordi han ikke kunne språket, men han har et godt forhold til den norske kulturen nå og forklarer det med hans egen toleranse for andre religioner. Han forteller om mange innvandrere som har problemer med andre religioner og derfor ikke klarer å forholde seg til den norske kulturen hvor majoriteten av befolkningen er kristne.

«Karim» stiller seg veldig positivt til prosjekter som bruker teater som kommunikasjonsform og synes samarbeidet med dramastudentene ved universitetet var veldig bra. «Etter vi var ferdige med prosjektet møtte jeg en av studentene i byen og han var veldig kjekk. Han sa at jeg bare måtte ringe om jeg trengte hjelp til noe. Jeg savner å spille teater med de» (Karim, språk-elev).

Kulturforskjeller blir ikke vektlagt i arbeidet med prosjektet. Prosjektets ledere er opptatt av at det skal være et møte mellom mennesker uten politiske eller religiøse opptakter, og at det viktigste er en åpen innstilling til møte med andre mennesker uansett kulturell bakgrunn eller religiøs orientering. «Vi pleier å si til studentene at de er med på en reise med menneskelige møter» (dramapedagog). Det grunnleggende for prosjektet er likeverd og at ethvert menneske har krav på å bli møtt med respekt. «Det skal være en gjensidig respekt» (dramapedagog). Kulturforskjellene oppleves heller som en berikelse for prosjektet, noe som gjør arbeidet spennende og lærerikt både for studentene og de andre involverte.

Det er deltakerne som bestemmer hvilke temaer de vil iscenesette i form av forumspill, og det blir derfor ikke lagt føringer knyttet til temaer som kan være utfordrende. «Vi har for eksempel jobbet med tema tvangsekteskap. Her fikk studentene intervju kvinner som hadde rømt fra tvangsekteskap. Noen ønsker å være veldig personlige, andre ikke» (dramapedagog). Samtidig presiseres det av den ene dramapedagogen at noe kanskje kan oppfattes som provoserende for

enkelte i og med at kroppspråket står så sentralt når man jobber med teateruttrykk.

«Faiza» mener det kan oppstå noen utfordringer når mennesker med ulik kulturbakgrunn skal samarbeide i slike prosjekter som innebærer arbeid med teaterkommunikasjon. Dette fordi det ofte kan være sensitive aspekter eller fenomener ved en kultur eller situasjon som skal spilles ut. Det er abstrakte temaer og hun mener det kan være gunstig å bruke en tolk som kan forklare deltagerne hva som skal skje og hvordan. Det kan være vanskelig å forstå formålet med deltagelsen. Men kulturforskjeller trenger heller ikke være veldig problematiske dersom man har fått forklart på forhånd hvorfor og hvordan det skal gjøres. «Lise» mener det kan være forhold knyttet til elevenes religiøse tilhørighet som kan være utfordrende i samarbeidet.

Jeg var veldig spent første gang vi var med i prosjektet. Jeg har hatt elever som ikke skal ta på andre, spesielt ikke damer. Når vi kom der første gangen hadde vi drama-leker hvor den ene endte med at alle skulle sitte på fanget til hverandre. Jeg tenkte «hjelp, hvordan skal dette gå». Men det gikk jo helt fint. Alle gjorde det de skulle. De lo og så ut til å ha det veldig kjekt. Men jeg har hatt elever som aldri ville vært med på noe sånn (Lise, lærer).

Øyekontakt kan være en utfordring i følge «Faiza». I mange kulturer er det ikke akseptert at en kvinne ser en mann i øyene. Dersom en mann ser på henne må hun se ned. Slike situasjoner kan oppstå, men da kan man finne løsninger. «Hvis en gutt for eksempel, synes det er vanskelig å ta på ei jente, kan man først prøve å forklare hvorfor det er nødvendig. Hvis han fortsatt ikke vil, finner vi en annen løsning. Dersom noen synes noe er vanskelig, finner vi en løsning. Ingen problem» (Faiza, lærer). Hun mener en må være kreative og bruke utfordringene til noe positivt istedenfor å fokusere på det negative. Dette mener også dramapedagogene som jo er prosjektets ledere. I forumspillene fokuseres det ikke på kulturell eller religiøs tilhørighet. «Da ser vi på hverandre som mennesker og ikke kjønn. Er det riktig av oss eller ei, det kan sikkert diskuteres. Vi provoserer bevisst for å se hva som skjer, men så skjer det ingenting. Det er som om alle utenfor mener det er farlig og utfordrende. Men når vi gjør det som andre har definert som farlig, får vi ingen negative reaksjoner» (dramapedagog). Det kan være forventningene andre har til utfordringene i flerkulturelle møter som legger grunnlaget for denne skepsisen, sier hun samtidig som det kan være enkelte som reagerer på kommunikasjonsformen.

Vet ikke, men det kan nok være noen som føler seg undertrykt når vi ber dem om å håndhilse på hverandre, men det er det som er hilse-kulturen i vårt land. Når vi intervjuer dem etterpå er det noen muslimske kvinner som synes det er helt ok, mens for andre er det nytt og uvanlig. En sier; *jeg måtte bare hilse på den unge, høflige mannen som stod der, men så bad jeg til Gud om tilgivelse etterpå* (dramapedagog).

Selv om det er innvandrernes historier som blir fremført, er det undertrykkende situasjoner som alle kan kjenne seg igjen i. «Boal var opptatt av møter mellom homogene grupper som deler

samme erfaringer. Her har vi møtet mellom to homogene grupper med fokus på innvandrenes historier. Derfor må studentene være solidariske med innvandrerne. Det er deltagerne selv som bestemmer hva spillene skal handle om» (dramapedagog).

Flere av innvandrerne kommer fra kulturer som ikke er redde for å jobbe med følelser, forteller den ene dramapedagogen. «Mange er ikke redde for å rope stopp og de spiller ut vanskelige situasjoner på scenen. De viser stor vilje til å være det Boal kaller til-skue-spillere . Det kan mange ganger være mer krevende for norske ungdommer enn for innvandrere» (dramapedagog). Hun mener innvandrere er mer engasjerte og uredde enn nordmenn. Nordmenn er mange ganger mer redde for å vise følelser.

Kulturforskjellene blir ikke direkte vektlagt i arbeidet, men deltagerne forteller likevel sine undertrykkende historier som jo er preget av den kulturen de kommer fra.

Det er varme møter mellom mennesker hvor alle får øve seg på å si stopp i undertrykkende situasjoner. Vi vil helst forandre på de som undertrykker, men de kan vi ikke forandre. Det er kun de undertrykte som kan bryte ut av situasjonen ved å si stopp med kjærlighet. Det er en kjærlighetshandling når et menneske stopper undertrykkelse med respekt, og en kjærlighetserklæring til menneskeheten. Det kan ofte være fristende å bruke vold og hat, men det er ikke lov i forumteater. En skal øve seg på å sette grenser for seg selv og si stopp, og det er frigjørende for mennesker (dramapedagog).

De opplever at det blir en frigjørende atmosfære i rommet når de jobber sammen. «Vi lar det bli et spontant møte uten betingelser. Vi pleier å si til studentene at de er med på en reise med menneskelige møter» (dramapedagog).

4.4 Frigjøring og integrering

Et av Forumspillene handler om kulturforskjeller mellom Norge og et muslimsk land. Spillet åpner med «Yasmin» som går på scenen og synger på arabisk mens hun rydder og stiller i huset sitt. Det ringer på døra og hun får besøk av tre venner. De setter seg ned for å drikke kaffe og prate. Vennene lurar på hvordan hun og barna har det. «Yasmin» kan fortelle at hun har fått barnehageplass og derfor får mer frihet til å gå på skolen og gjøre lekser. En av gjestene spør om ikke mannen hennes kan passe barna, hvorpå hun svarer at han stort sett ikke er hjemme. Bortenfor bordet står en annen kvinne og lytter til samtalen som foregår mellom «Yasmin» og vennene hennes. Hun er tydelig opptatt av å få med seg alt de prater om. «Yasmin» forteller at hun har vært hos frisøren bak mannens rygg fordi han aldri ville godtatt at hun brukte så mye penger på håret sitt. Gjestene forteller at de skal ut å spise på restaurant dagen etter og inviterer henne med. Hun svarer at det vil hun gjerne. Da går kvinnen som har stått og lyttet til mannen hennes og forteller hva som foregår. Mannen blir sint og stormer inn i stuen til «Yasmin» og vennene hennes. Han er rasende fordi hun

ikke har fortalt at hun har besøk og fordi hun har sagt ja til å være med på restaurant uten hans samtykke. Gjestene blir tydelig ubekvemme, reiser seg, takker for kaffen og går. Mannen setter seg så ned med «Yasmin» og anklager henne for å være utakknemlig. Han forteller at han har gitt henne et hjem og barn men at hun ikke respekterer det han har gjort for henne når hun har menn på besøk uten at han er informert. Han anklager henne for å være utro. Ved siden av mannen sitter svigerinnen til «Yasmin». Hun nikker samtykkende til det broren sier, tydelig tilfreds med det hun har gjort. Mannen reiser seg og forlater rommet uten at «Yasmin» har fått muligheten til å fortelle sin versjon av saken. Hun sitter alene igjen ved bordet.

Spillet er over og Jokerne vil gjerne vite hvem publikum mener blir undertrykt og hvem som undertrykker i denne situasjonen. Tilskuerne peker ut «Yasmin» som den undertrykte og mannen som undertrykker. Spillet fremføres på ny og publikum stopper spillet i det svigerinnen går til mannen for å sladre. En av til-skue-spillerne foreslår at «Yasmin» må forhindre at svigerinnen kommer til mannen med informasjonen om henne. Dersom hun har tenkt å sladre på henne kan hun forlate huset umiddelbart. Svigerinnen sier at det ikke er «Yasmin» som bestemmer i dette huset, men hennes mann. Jo, svarer til-skue-spilleren, for i Norge er mann og kvinne likestilt. Salen applauderer og viser stor tilfredshet med løsningsforslaget. Spillet fortsetter og stoppes av publikum når mannen kommer rasende inn til «Yasmin» og vennene hennes. Til-skue-spilleren foreslår at «Yasmin» ber vennene bli mens hun tar mannen til side og prater med han. Hun forklarer tydelig, bestemt og på en respektfull måte at nå er de i Norge hvor det er helt greit at menn og kvinner oppholder seg i samme rom uten å være gift, og at hun har veldig lyst til å gå ut med vennene sine. Etter en liten diskusjon snur mannen seg til søsteren sin og ber henne bli hjemme med ungene mens «Yasmin» går på restaurant med vennene sine. Publikum applauderer og godkjenner forslaget. Salen og skuespillerne kommer frem til at det er mulig å stoppe mannens undertrykkelse, og at det må skje gjennom å snakke med ham og forklare på en ordentlig måte hvordan det egentlig er.

«Faiza» har selv innvandret til Norge i voksen alder og snakker av erfaring når hun forteller om flere av elevene sine som kommer fra land hvor opposisjonelle meninger mot autoriteter og styringsmakter ikke tillates. Det er i enkelte land straffbart. Mange har aldri hatt muligheten til å kritisere eller korrigere autoriteter i hjemmet eller i samfunnet generelt. Respekt for autoriteter er en del av oppdragelsen og den skal ikke tøyes. Det er derfor nytt og fremmed for mange innvandrere å forholde seg til ytringsfriheten i Norge, sier hun. «Ytringsfriheten er et positivt kultursjokk for mange av elevene mine. Flere har aldri hatt muligheten til offentlig å kunne si sine egne meninger, derfor oppleves dette som spesielt for mange» (Faiza, lærer). Selv kommer hun opprinnelig fra et land hvor det er begrensninger knyttet til hva som er akseptert å si i offentlige sammenhenger. Hun forteller at friheten til å ytre seg offentlig var en ny mulighet for henne når hun kom til Norge. Selv

om hun opplevde en frihet i hjemmet i oppveksten, hadde hun ikke et forhold til den friheten vi har i Norge. «Faiza» oppfordrer alltid elevene sine til å være glad i sin egen stemme for å få frem det budskapet en ønsker. Hun mener at det derfor er viktig med et slikt prosjekt hvor en setter fokus på sin indre undertrykker som hindrer en selv i å stå frem og ytre sine meninger. Hun presiserer at en ikke skal ta for gitt at disse menneskene faktisk kommer frem under et forumspill og «stopper» undertrykkeren. «En må ikke tro at de kommer frem bare fordi de har lyst. Det skjer noe i dem når de kommer frem og uttrykker seg på den måten» (Faiza, lærer). Hun forklarer forskjellen mellom elevene hennes og norske ungdommer med at nordmenn sier i fra dersom noe ikke stemmer. Ytringsfriheten er en del av deres oppvekst og kultur. De våger derfor å gi beskjed om de er uenige i noe. Det gjør ikke elevene hennes som kommer fra kulturer hvor de hele livet har lært seg å tie stille og underkaste seg autoriteters meninger og holdninger. «De norske sier i fra når noe ikke stemmer. De har ikke vi¹⁴ lært oss. Det tar tid og en trenger en god støtte for å komme seg ut av den tankegangen» (Faiza, lærer). For mange av disse elevene vil det gjennom Forumteater være første gang de sier stopp til noe de mener er undertrykkende. De får anledning til å øve seg i en trygg ramme på noe som de forhåpentligvis senere våger å gjøre i virkeligheten. Under en dramaøvelse i prosjektet ble elevene og studentene bedt om å lage en felles skulptur av det positive bildet av Norge i dag. En av elevene kom frem, smilte bredt og strakk ut begge armene for å uttrykke frihet og lykke. For «Faiza» var dette sterkt og spesielt å være vitne til, da hun kjente til hans livshistorie og den var preget av mye vondt og gjennomgående undertrykking. Hun er overbevist om at han brøt noen barrierer hos seg selv ved å uttrykke seg på den måten.

«Faiza» er veldig begeistret for arbeidsmetoden i prosjektet og mener det er en av nøklene for god integrering. Hun anser metoden som frigjørende i den forstand at elevene hennes har fått en bedre selvtillit etter deltagelsen i prosjektet, noe hun mener er veldig viktig. Hun var skeptisk i forkant av prosjektet og tenkte det muligens var et par av hennes elever som ikke ville være med. Det var etter hennes mening hvertfall tre elever som var veldig sjenerte og innesluttet. Dette viste seg å ikke være et problem da alle til slutt var med. «Faiza» opplevde elevene som mer åpne etter deltagelsen i prosjektet. Hun mener prosjektet, blant flere andre faktorer, har vært med som et viktig virkemiddel for at elevene på mange måter har blitt mer stolte av seg selv og utstråler en ny selvtillit.

«Lise» synes det beste med deltakelsen i prosjektet var at hennes elever fikk komme til universitetet og møte dramastudentene. Selve samarbeidet har vært veldig givende for hennes elever. Hun ser på deltakelsen i et større perspektiv og fokuserer ikke så mye på selve innholdet i dramatiseringen eller forumspillene.

¹⁴ Informanten henviser til seg selv som innvandrer og som en del av en minoritetsgruppe.

Det at elevene har fått kommet på universitetet og møte de norske studentene er det beste med prosjektet. Der har de fått gjøre noe som de ikke har gjort før. I klasserommet spør jeg aldri hva slags opplevelser og menneskelige erfaringer de har med seg når de kommer til Norge. Noen forteller selv, men jeg spør aldri. Jeg spør kanskje om hvordan de har reist for å komme hit dersom vi har om transport og sånn. Når jeg har elevsamtaler kan det skje at de forteller mer enn ellers. Jeg spør dem ikke fordi mange har opplevd mye vondt og synes kanskje det er vanskelig å prate om det med meg og foran klassen. Det er ikke sikkert de ønsker å fortelle, mange har traumer i forhold til det de har opplevd. Men nå har de fått en anledning til å uttrykke seg. I arbeidet med prosjektet fikk de fortelle og dele sine erfaringer om møtet med den norske kulturen (Lise, lærer).

4.5 «Kjærlighetskraften er den sterkeste kraften»

Et av forumspillene handler om «Sarah» som mister skoleplassen sin på universitetet. Spillet starter med Sarah som står på scenen og tenker. Tankene spilles ut gjennom en annen skuespiller som står ved siden av og forteller høyt til salen. «Sarah» tenker på hvor mye hun gleder seg til å dra til universitetet hvor hun trives så godt og hvor hennes drøm skal gå i oppfyllelse. Hun drømmer om å bli lege. «Sarah» oppdager så at hun er for sent ute til forelesning og må løpe avgårde. På veien blir hun stoppet av religiøse sedelighetsvakter ved skolen som forteller henne at litt av håret hennes vises utenfor hijaben og at hun må følge med dem. «Sarah» prøver å forklare glippen med at hun har jobbet hele natten og derfor er seint ute til undervisningen. Hun foreslår at hun kan rette på hijaben på vei til forelesning, men vaktene avslår det. De tar henne med til rektor som sitter sammen med sine religiøse rådgivere. Rektor vil gjerne vite hva som har skjedd og vaktene forklarer at «Sarah» har vist håret sitt offentlig og dermed ikke viser respekt for religionen. Rektor trenger tid til å tenke gjennom saken med sine rådgivere og sender henne på gangen. Publikum for igjen høre hva «Sarah» tenker. Hun er redd for hvilken straff hun kommer til å få. I mellomtiden har styret møte for å diskutere hva som skal skje videre. En av dem forklarer at «Sarah» er en av skolens mest dyktige studenter og derfor bør få en ny sjanse. En av vaktene understreker at hun ikke kan bli en god lege dersom hun ikke respekterer religionen og dens regler. Den ene rådgiveren sier seg enig med vaktene og mener hun må bli kastet ut fra skolen. Vaktene henter henne inn igjen og en av skolens rådgivere forklarer henne at hun ikke har respektert skolens og religionens regler og derfor må kastes ut fra skolen. Hun prøver å forklare seg men møter ingen forståelse. «Sarah» blir utvist med forbud mot og noensinne studere ved universitetet igjen. Igjen får publikum høre hva hun tenker; «Hva skjer med meg nå? Hva skal jeg gjøre? Drømmen min har blitt knust!»

Ved siden av meg sitter en lærer ved læringscenteret. Hun blir tydelig berørt over historien som vises på scenen og kan fortelle meg at det er hennes liv de spiller der oppe. I utgangspunktet er det ikke hennes historie som spilles ut, men hun kjenner seg igjen i fortellingen og har opplevd en lignende situasjon i sitt opprinnelsesland. Det er tydelig å se at det som skjer på scenen engasjerer

og berører henne personlig. Hun identifiserer seg med hovedrollen i spillet gjennom analogi.¹⁵

Etter at forumspillet er presentert vil Jokerne vite hvem som blir undertrykt og hvem som undertrykker. Publikum peker ut «Sarah» som den undertrykte og skolens styre som undertrykkere. Historien spilles på nytt og flere tilskuere roper «stopp» i det vaktene pågriper «Sarah». En tilskuespiller foreslår at «Sarah» bør forklare vaktene at hun har vært på nattevakt og at hun er sent ute til undervisningen. Vaktene gir ikke etter og fører henne likevel til rektors kontor. Her stoppes spillet nok en gang av tilskuerne. Den ene rådgiveren, som vet hvor kunnskapsrik og dyktig denne jenta er, prøver å forklare dette for de andre på møtet, til liten nytte. Her mener en tilskuespiller fra salen, at rektoren blir undertrykt av de andre og at han bør prøve hardere. Tilskueren bytter plass med rektoren og prøver med flere forsøk å overtale de andre. Flere gode forslag og ideer kommer fra salen, og etter noen forsøk fra forskjellige tilskuere, kommer de til slutt frem til en alternativ løsning. Løsningen blir at jenta utvises for tre uker, og deretter får en ny sjanse som student ved universitetet. Publikum jubler og applauderer til dette løsningsforslaget.

En av dramapedagogene presiserer viktigheten av dialog i møte med andre mennesker; «Dialog-relasjoner er det motsatte av monolog-relasjoner» (dramapedagog). Hun forklarer at bruken av Bildeteater og Forumteater styrker kommunikasjonen mellom mennesker fordi en erstatter det verbale språket alene, med en kommunikasjon som ivaretar hele det tenkende, følende og handlende menneske. En snakker «i» kommunikasjonen ikke «om» og ivaretar dermed hele kommunikasjonssituasjonen med både stemmebruk og et bevisst kroppspråk.

En av informantene har selv bodd i en «fremmed kultur» i en lengre periode og kan derfor relatere til det å oppholde seg i et land med andre normer og regler:

Jeg har bodd i Afrika i ni måneder og ser på møtet med andre kulturer som en berikelse- både i Afrika og her hjemme. Når jeg møter mennesker med en annen kulturell bakgrunn her hjemme bringer det frem gode minner fra tiden min i Afrika. Og nå etterhvert kjenner jeg at jeg trenger det møtet. Først tenkte jeg at kanskje de trengte meg og min kompetanse mest, men nå ser at det er jeg som trenger dem! Det skjer noe i møtet med innvandrere- det er en åpenhet, nærhet, tillit og trygghet som jeg savner i relasjoner i det daglige (dramapedagog).

Hun presiserer viktigheten av det hun kaller «ekte møter mellom mennesker» hvor det åpnes opp for hverandres fortellinger. Hun mener det kan være med på å bekjempe hverdagsrasisme og diskriminering som igjen kan åpne for en bedre integrering (dramapedagog).

Innvandrerne har med seg et annet livs-vev. Mange har opplevd mye smerte og det er ikke uten grunn at de er her. De har trosset det bestående, de har tro og håp om at noe nytt og godt skal oppstå. Den livs-veven har de med seg i møte med mennesker som vil lytte, i dette

¹⁵ Se punkt 3.2.3 s. 23 for beskrivelse av analogi

tilfellet dramastudentene. De setter pris på å bli lyttet til med respekt, ydmykhet og med tro på deres historier. De trenger mennesker som tror på dem og som anerkjenner deres livshistorie. Det er en gi og få situasjon for begge parter (dramapedagog).

Det skjer noe med mennesker som har delt sine livshistorier med hverandre. En informant understreker en opplevelse av «hjerter som smelter for hverandre» (dramapedagog). Noen grenser og barrierer blir brutt hos deltagerne. Prosjektet legger opp til at deltakerne skal dele sine livserfaringer hvor de har opplevd undertrykking, ydmykelse og ekskludering. En skal våge å gjøre seg selv sårbar og dermed bearbeide og diskutere hendelsene i sammen med andre. Dette skal igjen føre til at man i solidaritet med hverandre lærer å frigjøre seg selv fra undertrykkelse med respekt og kjærlighet for den andre, den som undertrykker. Gjennom respektfull handling skal man frigjøre seg selv og sin undertrykker og dermed få tilbake sitt menneskeverd. En av studentene avslutter med å si, «det er ikke lenger noe «oss» og «de». Alle jobber sammen mot et felles mål». Det har oppstått et fellesskap og en følelse av gjensidig solidaritet mellom deltagerne. «Arbeidet med dette prosjektet har vært med på å bryte ned noen fordommer. Det handler om å være solidariske med andres fortellinger» (dramapedagog). Selv om fortellingene er ulike er selve følelsen i en undertrykkende situasjon den samme. «Mange av studentene opplever at dimensjonene på deres fortellinger er så mye større enn sine egne. Livsvilkårene deres er så mye tøffere enn våre fordi vi ikke har en ytre fiende som for eksempel krig» (dramapedagog). Videre har flere av studentene en opplevelse av fordommer og fremmedfrykt som hemmende i menneskelige møter. De har gjennom prosjektet frigjort seg fra disse fordommene og kan videreutvikle sin interkulturelle kompetanse.

«Faiza» forteller om elevene sine som var stolte over å få jobbe sammen med studentene ved universitetet og at samarbeidet gjorde at de faktisk møtte opp hver dag under prosjektetiden. Det var spennende og interessant for dem å få oppleve universitetet og bli kjent med norske studenter. Studentene var varme og inkluderende i møte med elevene og hun mener dette møtet har gitt elevene hennes nye og mer positive oppfatninger om nordmenn generelt. «Man tenker ofte at vi er så forskjellige, men vi samarbeider og skaper noe sammen. Det betyr veldig mye for samholdet» (Faiza, lærer).

«Jeg har fått et mye mer bankende hjerte for innvandrere. Når jeg ser mennesker fra for eksempel Afrika eller Asia, føler jeg en en større nærhet til dem som mennesker. Jeg har fått et sterkere ønske om å bidra positivt i integreringsprosessen» (dramapedagog). Dramapedagogene intervjuer deltagerne etter prosjektets slutt. Flere av studentene forteller at de hadde mange fordommer mot innvandrere før prosjektet og at det var en befrielse og bli kvitt dem. Mange har innsett at fordommene har fungert som en byrde i livet og at det gjennom deltagelsen i prosjektet har skjedd noe med livene deres. Tilbakemeldingene fra flere av de minoritetsspråklige elevene er at

mange aldri har sagt stopp til noen før og at de gjennom deltagelsen har lært hvordan de skal gjøre det i praksis. En elev fortalte at hun glemte alle dårlige tanker den uken hun fikk samarbeide med studentene. Dramapedagogene opplever at studentene deres vokser på samarbeidet. Når alt kommer til alt er vi først og fremst mennesker, og må bli respektert som mennesker uansett hvor vi kommer fra og hvilken religiøs tilhørighet vi har. «Kjærlighetskraften er den sterkeste kraften» (dramapedagog).

4.6 Evaluering av prosjektet

Når fremførelsen av alle forumspillene er ferdig får jeg være med som observatør til evalueringen av samarbeidet. Studentene og elvene sitter sammen i ring og deler sine tanker rundt deltakelsen. Det blir latter og tårer om hverandre. Det er tydelig at samarbeidet har gjort sterkt inntrykk på samtlige deltakere og at vennskap har oppstått. De fleste snakker om en før og etter tilstand, hvor noen beskriver et anstrengt og lite åpent forhold til innvandrere i forkant av prosjektet. Andre kan fortelle om opplevelser som har fått negative følger for deres oppfatning av nordmenn. Flere forteller at de ble klar over sine egne fordommer. «Jeg har mistet mange fordommer som jeg hadde. Dette har åpnet synet mitt» (deltager Forumspill). En av deltagerne, som selv har kommet til Norge i voksen alder, hadde negative tanker om andre innvandrere før deltagelsen i prosjektet. «Jeg har lært mye om respekt for mennesker uansett bakgrunn og farge. Før likte jeg ikke afghanere for eksempel, jeg tenkte «hvorfor kommer de her», men nå har jeg lært å se annerledes på de» (deltager forumspill). Fordommene går på tvers av nasjonaliteter og kulturbakgrunner. En annen student forteller; «Jeg har ikke mange venner som ikke er fra Norge. Jeg kjente på det når jeg satt på bussen i går og smilte ekstra mye til folk som ikke var norske. Det høres sikkert litt sprøtt ut, men jeg har fått et nytt syn på de å se andre fra andre nasjoner, og det er takket være dere. Tusen takk for at dere har banket litt vett inn i hodet mitt (deltager Forumspill). Flere av de utenlandske deltagerne sier det er vanskelig å komme i kontakt med nordmenn og at dette samarbeidet har gjort det lettere for dem. En deltager kan fortelle at hun nå tenker mer positivt på fremtiden fordi hun har truffet mange gode mennesker. Hun mener hun har lært mye om kjærlighet. Samarbeidet har gjort inntrykk på samtlige deltagere i prosjektet og det gjenspeiles i tilbakemeldingene og evalueringen av deltakelsen.

Det som går igjen i samtalen og evalueringen, er en opplevelse av fordommer som ble brutt ned og et nytt syn på «de andre», både fra elevenes og studentenes hold. Deltagelsen i prosjektet «Fra innvandrere til medborger» har gjort det lettere for de norske deltagerne å ta kontakt med innvandrere de møter i hverdagen. De innser viktigheten og betydningen av samarbeidet i arbeidet med å skape solidaritet og en følelse av samhørighet. Hovedfokuset ligger på de menneskelige erfaringene de har gjort ved å delta i prosjektet. For å oppsummere evalueringen kan en norsk

student fortelle; «Vi har fått et nytt syn på utlendinger, og dere et nytt syn på nordmenn» (deltager Forumspill).

5. DE UNDERTRYKTES INTEGRERING

I denne oppgaven har jeg belyst og arbeidet med betydningen av Augusto Boals «De undertryktes teater» og Paulo Freires «De undertryktes pedagogikk» i integreringsarbeid i Norge. Jeg vil i dette kapittelet drøfte og diskutere det empiriske materialet sett i lys av frigjørende teater, frigjørende pedagogikk og teorier om integrering.

5.1 Minoritetens frigjøring

Undertrykkende situasjoner er noe alle mennesker kan kjenne seg igjen i uansett kulturell bakgrunn. Målet med denne oppgaven er ikke å fremstille innvandrere i Norge som undertrykte og «svake», men å beskrive hvordan det er å være en del av minoritetsgrupper i et samfunn og hvilke føringer og prinsipper som ligger til grunn for en bærekraftig og konstruktiv integrering i det norske samfunnet. Innvandrere er i mindretall i Norge og tilhører derfor minoritetsgrupper. Mange vil si at det er et undertrykkende forhold mellom minoriteter og majoriteten hvor medlemmer fra minoritetsgruppene må tilpasse seg og godta majoritetens retningslinjer og bestemmelser, selv om de ikke alltid er enige. Undersøkelser fra Statistisk Sentralbyrå viser at flere nordmenn mener at innvandrere bør bli likest mulig nordmenn; «I løpet av de to siste årene er det også blitt flere som slutter opp om utsagnet ”Innvandrere i Norge bør bestrebe seg på å bli så lik nordmenn som mulig”. 51 prosent er enige i dette i 2010, mot 46 prosent i 2008».¹⁶ I dette ligger en etnosentrisk og undertrykkende holdning til andre kulturer. Vi mener at vår kultur og levemåte er den beste og at de som kommer til «landet vårt» må tilpasse seg og tilegne seg «våre» verdier og leveregler for å bli gode nok medborgere.

Dersom man strekker disse forventningene for langt vil man føre et assimilierende integreringsarbeid hvor man krever og forventer at minoritetsgrupper skal forandre og fortrenge sin kulturelle identitet. Dette er kultur- undertrykking i den forstand at en ikke anerkjenner og aksepterer andre kulturer på lik linje med «sin egen».

«Erik» mener nordmenn til tider kan være selvgode, nettopp fordi de er best på flere områder. Han sier det er typisk norsk å være god og at dette nødvendigvis ikke er en positiv holdning. En holdning som insinuerer at «vår» måte å leve på er den beste og at mennesker fra «mindre- utviklede samfunn» har mye å lære av oss, er en gjenkjennelig holdning både gjennom samtaler med bekjente og ukjente. Denne innstillingen til andre kulturer gjenspeiles også i undersøkelsen fra Statistisk Sentralbyrå hvor så mange mener at innvandrere må jobbe for å bli

¹⁶ Utfyllende informasjon tilgjengelig på: <http://www.ssb.no/innvhold/>.

kulturelt sett like nordmenn.

Maktforholdet mellom majoritetskulturen og minoritetsgrupper kan belyses gjennom Paulo Freires teori om den undertrykkende læreren og den undertrykte eleven. Denne teorien innebærer et syn på eleven gjennom det som Freire kaller Bank-oppfatningen. (Freire 1970, 56) Læreren (majoritetskulturen) har som mål å belære og oppdra eleven (minoritetsgruppene). Gjennom denne oppfatningen behandler og ser en på mennesker som objekter som kan styres og kontrolleres. Og det vises jo at flere nordmenn mener det nettopp er det som må til for at innvandrere skal innpasses i det norske samfunnet. «De» må lære av «oss» hvordan man skal leve. «De undertrykte betraktes som det friske samfunnets sykdomstegn, som derfor må tilpasse disse «uskikkede og late» folkene til sine egne forbilder ved å forandre deres mentalitet. Disse avvikerne trenger å bli «integret», «innlemmet» i dette friske samfunnets som de har «sviktet»» (Freire 1970, 57). Vår rolle er, gjennom denne oppfatningen, som medlemmer av majoriteten å oppdra og «helbrede» medlemmer fra minoritetsgrupper slik at de tilpasser og lærer seg «vår» måte og leve på. Dette er en tydelig etnosentrisk tenkning om andre mennesker og kulturer. Det betyr ikke at alle mennesker i Norge tenker slik om innvandrere og deres kulturbakgrunn, men gjennom undersøkelser og holdninger som fremstilles i media kan man se tendenser til slike oppfatninger i forhold til integreringsarbeid. Det er en usunn og lite bærekraftig holdning som fører til at innvandreres kulturelle bakgrunn og religiøse tilhørighet oppfattes som mindre verdt enn «vår». «De behandles som enkelttilfeller, som avvikende mennesker som ikke passer inn i den vanlige forestillingen om et «godt, organisert og rettferdig samfunn» (Freire 1970, 57).

I forumspillet om «Hassan» som skal jobbe en for Operasjon Dagsverk, ser vi at han blir sett ned på og behandlet som mindreverdige i forhold til de andre ansatte. Han blir ekskludert og tilsidesatt av både sjefen og kollegaene. Det er tydelig å se at sjefen ikke har mye til overs for «Hassan» når han harselerer med navnet hans og sier at alle heter det samme «der «Hassan» kommer fra». Kommentarene er stigmatiserende og fordomsfulle.

Marianne Gullerud sier i boka «Det norske sett med nye øyne» at det er majoriteten som bestemmer og legger føringer for hva som til en hver tid er gjeldende og at det derfor ligger et maktforhold mellom majoriteten og minoriteten. Det er med andre ord alltid majoritetens medlemmer som bestemmer og avgjør om noen er godt nok integrert eller ikke (Gullestad 2002, 20). Hylland Eriksen beskriver dette maktforholdet slik; «Majoriteten har ikke bare ofte den politiske og økonomiske makten; den har også den beste beherskelsen av de kulturelle uttryksmåtene og ferdighetene som anses som nødvendige for et godt og vellykket liv» (Eriksen 2010, 274). Han kaller denne makten for «et overtak når det gjelder *symbolsk kapital*» og mener at mange minoritetsmedlemmer blir diskvalifisert på arbeidsmarkedet fordi majoriteten ikke setter pris

på deres kvalifikasjoner (Eriksen 2010, 274).

Majoriteten har også det verbale språkets fordeler. De kan snakke norsk. Ikke bare snakker de språket, de behersker også de kulturelle kodene og forventningene. En informant forteller at hun har mange opplevelser av at nordmenn har fordommer som er knyttet til hvor høyt skolerte og kvalifiserte mange innvandrere faktisk er. Informanten, som har jobbet som lærer i mange år, hadde også erfart at mange nordmenn ser på seg selv som hjelpere for innvandrere som kommer til Norge, istedenfor at de i seg selv fungerer som ressurser for det norske samfunnet. (dramapedagog) «Undertrykkere er de som retter sin handling mot mennesker for å indoktrinere dem og tilpasse dem til en virkelighet som ikke må røres» (Freire 1970, 79). Utfra slike holdninger kan vi, etter min mening, anse innvandrere og medlemmer av minoritetsgrupper som undertrykte av majoriteten. Det betyr, som tidligere sagt, ikke at enhver innvandrer vil kjenne seg igjen i betegnelsen «undertrykt», men det viser og eksemplifiserer et maktforhold mellom majoriteten og minoriteter som ikke bare gjenspeiles på det politiske plan, men også i det sosiale rom hvor mennesker omgås.

5.2 Solidaritet, forståelse og samhold

“Slik Freire ser det, finnes det ikke en nøytral læringsprosess. Systemet for læring virker enten som et redskap for å integrere den yngre generasjonen i et bestående system og tilpasse dem til dette system, eller som oppdragelse til selvstendighet, til å stille seg kritisk og skapende overfor den virkeligheten, oppdage at de kan delta i omforming av eget miljø og dermed være med på å utvikle det samfunn de etterhvert skal ta ansvar for” (Freire 1970, 16). «(...) Mindretallet har krav på beskyttelse mot overgrep fra flertallet. Mindretall har legitime interesser som må komme fram og ivaretas» (Kjeldstadli 2008, 261).

Man skal ikke som medlemmer av en majoritetsgruppe kreve full assimilering i inkluderingen av minoriteter. Det vil frata individer retten til å opprettholde sin personlige identitet som borgere i en nasjon. «Løsningen er ikke å «integrere» dem i en undertrykkende struktur, men å omfavne denne strukturen slik at de kan «være til for seg selv» (Freire 1970, 57). Majoritetens fordeler er at de ikke bare i politiske spørsmål er overlegne, men også i sosiale forhold er i flertall og dermed har større sjans for å få gjennomslag for egne ønsker og mål. At medlemmer fra denne gruppen tar minoriteters preferanser i betraktning i bestemmelser som angår alle samfunnets medlemmer, er derfor viktig i arbeidet mot et samfunn preget av solidaritet og samhold. Samtidig må det ligge noen konkrete føringer og prinsipper til grunn for avgjørelsene. Dette betyr heller ikke at man skal tilnærme seg integreringsspørsmålet med en kulturrelativistisk holdning, det vil ikke føre med seg positive følger. Man ønsker verken en helhetlig etnosentrisk holdning til andre kulturer, ei heller en fullstendig kulturrelativistisk holdning (Dahl 2001, 29). En kombinasjon og en

mellomting av disse to tilnærmingene, er hensiktsmessig i integreringsarbeid. Man tar hensyn til innvandrernes kulturbakgrunn og anerkjenner deres livshistorie og kulturelle grunnlag, samtidig som det legges klare føringer knyttet til hva som er rett og galt. "Man kan ikke tvinge seg selv på andre, heller ikke bare leve ved siden av elevene sine. Solidaritet krever virkelig kommunisering (...)" (Freire 1970, 60). En etnosentrisk holdning vil innebære at man tvinger sine egne kulturelle preferanser på andre mennesker, mens en kulturel relativistisk holdning innebærer at man lever side om side med hverandre, og åpner for at alt kan godkjennes så lenge det er kulturelt betinget. En mellomtilstand av disse to kan være konstruktiv i integreringsarbeid i Norge, hvor man setter kommunikasjon og dialog som betingelse. Solidariteten må gå begge veier. «Jeg ble så glad når vi stod sammen på scenen, så mange forskjellige mennesker blanda. Det følte veldig rett» (deltager, Forumspill).

Årsrapporten fra 2008 om hvordan det går med integreringen i Norge:

Integrering er en toveis prosess som innebærer at innvandrere blir inkludert, deltar i arbeidsmarkedet og samfunnslivet og opplever like muligheter til arbeid, utdanning, bolig, fritid og levekår for øvrig. Dette krever at innvandrere må tilpasse seg norske forhold blant annet ved å lære seg norsk, kvalifisere seg for arbeidslivet og følge norske lover og regler. Det krever også at majoriteten tilpasser seg mennesker med innvandrerbakgrunn på arbeidsplasser, i det offentlige rom og i nærmiljøer, som tjenesteleverandører, som brukere av tjenester og som naboer. Denne forståelsen av integrering skiller seg fra assimileringbegrepet, som innebærer at innvandrere blir like majoritetssamfunnet, særlig kulturelt sett. Integreringen skjer i dagliglivet mellom innvandrere og majoritet der hvor folk lever, arbeider og utfolder seg (Integrerings- og mangfoldsdirektoratet 2011c).

Bærekraftig og god integrering handler blant mye annet om å finne en middelvei for toleranse og krav. «En interkulturelt kompetent person er ikke et menneske som forsøker å tilpasse seg betingelsesløst og handle konformt i forhold til en annen kulturell forventning. Tvert i mot er det mer hensiktsmessig å tydeliggjøre sine egne forutsetninger og perspektiver samtidig som en søker å skaffe seg kunnskaper og forståelse både vedrørende sin egen kulturelle bakgrunn og den fremmede kulturtradisjonen» (Dahl 2001, 175;176).

Integrerings- og mangfoldsdirektoratet¹⁷ skriver på sine nettsider om hvem som er norske og hvem som er innvandrere. De skisserer et konkret skille mellom «nordmenn» og «innvandrere» på denne måten; «Suksessrike innvandrere, særlig innen idrett og kultur, omtales som regel som norske. Kriminelle fremstilles som regel som ikke-norske («av utenlandsk opprinnelse», «somalisk bakgrunn»)» (Integrerings- og mangfoldsdirektoratet 2011b). Årsrapporten deres fra 2009 viser at vi godtar mennesker som vi anser som en resurs for samfunnet, mens de som faller utenfor med

¹⁷ Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) skal iverksette integrerings- og mangfoldspolitikken på Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementets område, være et kompetansesenter for integrering og mangfold, samt være pådriver for kommuners og andre aktørers arbeid på feltet. For mer informasjon se www.imdi.no.

problemer av ulike slag ekskluderer vi fra vårt fellesskap. Vi er med andre ord selektive når det kommer til hvem vi ønsker å se på som en del av «oss».

Multikulturalistisk tenkning har fellesskapet som mål, selv om det fokuseres på bevaring av forskjellene. «Når et flerkulturelt samfunn har en politikk som ivaretar kulturforskjeller, kan det kalles multikulturalistisk» (Døving 2009, 43). Man skal føle tilhørighet til et samfunn selv om man tilhører en annen gruppe enn det majoriteten representerer. Enheten er ikke en nasjon i seg selv, den er en samling av alle de kulturelle kollektivene som eksisterer innenfor en majoritet, hvor alle grupper og kulturer har samme verdi (Kjelstadli 2008, 140;141). Multikulturalisme har blitt kritisert for å ivareta kulturelle særegenheter som nødvendigvis ikke er heldige for mennesker. Det kan være kulturelle og religiøse tradisjoner som for eksempel fører til misforhold mellom kjønnene. Denne kritikken kommer ofte fra feministiske ståsted som har trukket frem omskjæring av unge jenter og kvinneundertrykking som eksempler. «Innvandrere betraktes som medlemmer av etniske grupper, ikke bare som individer, noe som innebærer at man faktisk tenker seg at man skal integrere grupper og ikke (...) kun likestilte individer» (Brochmann 2010a, 451). I forumspillet som handler om den unge kvinnen som vil på kafé med sine norske venner, får hovedpersonen et problem. Hun opplever berikende vennskap med både mennesker fra sin kulturelle gruppe og norske. «Yasmin» ønsker friheten til å kunne dyrke disse vennskapene når og hvor hun vil. Hennes ønsker kommer i konflikt med mannens kulturelle verdier, som innebærer en oppfatning av at kvinnen skal være i hjemmet. Han vil derfor nekte henne å gå på kafé med sine nye venner, slik at hun ikke skal «bli norsk». Mannens søster som også representerer de samme kulturelle verdiene, føler seg forpliktet til å gi beskjed når konen hans ikke adlyder eller oppfylder mannens krav om å være hjemme. Under Forumspillet på Johannes Læringscenter blir denne konflikten debattert med høyt engasjement, og mange løsningsforslag som kan tyde på at mange kjenner seg igjen i situasjonen. Kvinnen får et problem i forhold til sin kulturbakgrunn og et ønske om og integreres og bli kjent med nordmenn. Gjennom sitt ekteskap med mannen kan vi si at denne kvinnen tilhører en muslimsk gruppe med konservative verdier. Multikulturalismen vil godkjenne og anerkjenne denne gruppens rettigheter til å utøve sine kulturelle verdier i praksis. Noe som får følger for kvinnen som på den ene siden er gift med en konservativ og religiøs mann, og på den andre siden har et behov for å etablere nye vennskap i landet og kulturen hun skal bo i.

I prosjektet «Fra innvandrere til medborger» blir ikke de kulturelle forskjellene vektlagt. Fokuset ligger på mennesker som enkeltindivider og mennesker med egen verdi uten en spesiell gruppetilhørighet. «Kulturforskjellene blir en rikdom og gjør arbeidet mer spennende. Forskjellene får ingen egenverdi fordi det er universelt menneskelig å bli undertrykt. Alle mennesker kjenner til det» (dramapedagog). Selv om situasjonene som blir spilt på scenen ikke er de samme som du selv

har opplevd, er det aspekter ved de du kan gjenkjenne og relatere til. Innholdet i forumspillet om kafé- besøket referer til kulturforskjeller, samtidig vil man kunne knytte det til det universelt menneskelige og si at å «binde hverandre» eller hindre hverandres frihet også kan forekomme og skape konflikter i alle menneskelige relasjoner, uansett kulturell tilhørighet.

5.3 Ta hovedrollen i eget liv

«No matter that the action is fictional; what matters is that it is action!» (Boal 1979, 122)

“I tradisjonelt teater er tilskueren passiv. Noen viser ham noe, belærer ham, forteller ham en historie om hvordan det nå engang er fatt her i verden. I De undertryktes teater blir tilskueren aktiv. Det er han som bestemmer hvordan det går- ikke forfatteren, regissøren eller skuespilleren” (Engelstad 2001, 47). I virkeligheten kan man si at mange blir passive tilskuere til verden og det samfunnet vi lever i. Noen forteller oss hvordan verden er og hvordan vi skal forholde oss til den, og vi må tilpasse oss. Det ligger kulturelle føringer i hvordan det forventes at vi oppfører oss. Forumteater forbereder deltagerne på virkeligheten. De spiller ut virkeligheten på scenen og har muligheten til å forandre den gjennom aktiv deltagelse. Tilskuerne blir ikke fortalt hvilke ideer de skal spille ut, de må selv komme med ideene. De må reflektere over den virkelighet som blir spilt ut på scenen og selv komme med forslag til hvordan den undertrykte kan forandre situasjonen ved å si "stopp" til undertrykkningen. Om vi overfører disse tankene til samfunnet betyr det at innvandrerne i samarbeid med representanter fra majoriteten, må tenke ut alternative forslag til hvordan innvandrere kan forholde seg til undertrykkelse fra majoritetsbefolkningen. Majoriteten behersker det verbale språket. Hvordan kan mennesker som kommer til Norge sette ord på problemer når de ikke kan ordene? Gjennom De undertryktes teaterets prinsipper kan mennesker som ikke snakker det verbale språket, forklare med bilder og kroppsspråk hvordan de ønsker verden skal være. «Vi snakker i kommunikasjonen ikke om kommunikasjonen. Dette kan åpne opp og tydeliggjøre livssituasjoner og valgmuligheter til deltakeren» (dramapedagog).

En informant mener at integreringen gjelder alle mennesker og at vi alle har noe å lære av hverandre. «Vi må få kompetanse på hvordan *de* tenker og hvilke kulturelle verdier de har med seg. Samtidig må de få en kompetanse på hvordan *vi* tenker og hvordan vår kultur er» (dramapedagog). «For det første fordi mange som personlig aldri har møtt en utlending eller innvandrere, likevel har klare oppfatninger om hvordan slike kan forventes å oppføre seg. Dette kan få store systematiske konsekvenser når slike oppfatninger omsettes i «upersonlig handling», for eksempel ved behandling av søknader om jobb, bolig, sosialhjelp eller lignende» (Fuglerud 2001,127). Flere av studentene forklarte at de ikke hadde særlig mye kontakt med innvandrere og i flere tilfeller hadde de fordommer mot utlendinger i Norge. Dette er studenter som mest sannsynlig skal ut å jobbe med

mennesker, flere av dem som lærere. I skolen vil de måtte forholde seg til innvandrere og barn av innvandrere i klassen sin. Gjennom prosjektet får deltagerne erfare og møte hverandre. De får en relasjon til hverandre som de i utgangspunktet ikke hadde. Representanter fra majoriteten får et forhold til representanter fra minoritetsgruppene og omvendt. Deltakelsen i dette prosjektet vil da fungere positivt og forebyggende med tanke på møtet med disse barna og deres foreldre. En av informantene sier også at denne opplevelsen har gitt henne mye som vil prege hennes posisjon i arbeidslivet; «Jeg skal bli lærer og kommer til å ha innvandrerbarn som elever. Dette prosjektet har gitt meg veldig gode forutsetninger for det» (student, evaluering). Disse forutsetningene vil være positive både for studenten som skal bli lærer og for foreldrene og barna som skal forholde seg til han/henne i skolen. Erfaringene hun har gjort i forbindelse med prosjektet «Fra innvandrer til medborger», vil gi positiv tilbakevirkning på samfunnet ellers dersom hun opplever det lettere å kommunisere med og forholde seg til innvandrere.

Cora Alexa Døving sier at det er sjeldent referanser til menneskers livserfaringer i integreringsdebatter i Norge. Livshistoriene til immigrantene er viktige for å vise at alle mennesker, uansett bakgrunn, har en historie «om det å være menneske i verden, om opplevelser av vennskap, av kjærlighet, minner om en mor eller far, en skoledag eller en særegen lukt fra barndommens rike» (Døving 2009, 21). Det er også viktig å høre deres livsfortellinger for å forstå hvorfor de har dratt fra sitt hjemland og kommet til Norge, for å se menneskene bak avisoverskriftene og for å forstå at alle mennesker har noe til felles, som Døving kaller «fellesmenneskelige berøringspunkter» (Døving 2009, 21). I arbeidet med forumteater og i arbeidet med prosjektet «Fra innvandrer til medborger» er det nettopp livsfortellinger og erfaringer som utveksles. Fortellingene brukes aktivt og det åpner for en større forståelse hos deltakerne. Flere av informantene mener deltagelsen i prosjekt som dette bidrar til å minske fremmedfrykten som går fra innvandrer til nordmann og fra nordmann til innvandrer. I forumspillet om jenta som mistet sin studieplass på universitetet fordi hun ved en glipp viste litt av håret sitt utenfor hijaben, blir hovedrollens livshistorie en sterk opplevelse når den spilles ut i det norske samfunnet. Det virker utrolig og absurd for en norsk student at en annen student kan miste sin studieplass ved universitetet fordi hun feilaktig viser en hårlokk. Løsningsforslagene er også her mange, og jubelen er stor når en av tilskuerne klarer å overbevise rektor om at det er lurt å la henne fortsette av hensyn til universitetets ære. Det er lite ønskelig å miste en så god student. Den som jublet høyest var hun som eide historien, hun som selv hadde opplevd å bli kastet ut av et universitet for «usømmelig oppførsel». Selv om hun i virkeligheten hadde måttet forlate skolen og måtte flykte til Norge, opplevde hun den lykkelige løsningen på scenen som frigjørende. I samtalen etter Forumteaterforestillingen kunne hun fortelle at dette var første gang hun hadde delt historien sin, eller som hun selv sa «delt sitt vondt» med

noen. Hun kunne også fortelle at hun ikke lenger ville bruke tid på å sørge over det som skjedde den gangen, men heller se fremover. Hun hadde gitt opp drømmen om å studere men ville nå konsentrere seg om å følge drømmen sin og nå målet: «i dag har jeg bestemt meg for at jeg skal fortsette. Ingen skal få ta i fra meg min drøm!» Dette utløste jubel og applaus fra alle involverte. Hun uttrykte at denne vanskelige opplevelsen ikke skulle få prege livet hennes mer. Hun ville ikke lenger være et offer for det som skjedde den gangen, men heller ta hovedrollen i sitt eget liv og fullføre en utdanning som alltid hadde vært hennes drøm.

«I denne sammenheng, er det et annet viktig spørsmål som dukker opp, nemlig det faktum at enkelte medlemmer av undertrykkerens klasse slutter seg til de undertrykte i deres kamp for frigjøring, og derved over fra den ene polen i motsigelsen til den andre» (Freire 1970, 43). I prosjektet «Fra innvandrere til medborger» slutter studenter fra majoritetskulturen seg til og jobber sammen med elever fra minoritetsgrupper. De bearbeider sammen de negative erfaringene elevene har både i møtet med det norske samfunnet og innvandrernes egen kultur, kommer frem til alternative løsninger sammen. De jobber aktivt med problemstillingene og alle får erfare og kjenne på kroppen følelsene og erfaringene de har gjort. «Erik» forteller om en elev som var med på prosjektet som var svært innelukket i begynnelsen av samarbeidet. Han sa lite og var sjenert. Etterhvert åpnet han seg mer opp og til slutt hadde han flere ganger vært oppe på scenen som tilskue-spiller og kommet med forslag og ideer til den undertrykte. «Erik» opplevde dette som spesielt rørende og spesielt da han kjente til hans livshistorie som var preget av mange grusomme hendelser.

Det studentene erfarte var at også de ble frigjort fra tidligere fordommer. Flere hadde en opplevelse av fordommene som hemmende og destruktive i møte med mennesker fra andre kulturer. Men opplevelsene og erfaringene de gjorde i arbeidet med De undertryktes teater og elevene fra læringssettene, gjorde at disse fordommene forandret seg. Frigjøringen ble et faktum både for den undertrykte minoriteten og medlemmer fra majoritetskulturen.

5.4 De undertryktes integrering

Thomas Hylland Eriksen forklarer at «det ikke under noen omstendighet bør være «oss» som integrerer «dem»; heller enn å spørre om innvandrerne bør integreres, bør vi spørre om de vil integreres seg, og i så fall hvordan» (Eriksen 1993, 55). Integrering bør skje i samarbeid med innvandrerne. «Å forsøke å frigjøre de undertrykte uten en reflektert medvirkning fra deres side i den frigjørende handling, er å behandle dem som ting som må reddes fra en brennende bygning. Det er å lede dem inn i den populistiske fallgraven og forandre dem til masse som kan manipuleres» (Freire 1970, 49). Dersom vi som allerede bor i Norge og kjenner den norske kulturen skal «integre innvandrere», vil det gjøre innvandrerne til det Freire og Boal refererer til som passive tilskuere til sin egen virkelighet. For å oppnå en god og respektfull integrering bør innvandrerne

selv tenke og bli handlende mennesker i sitt eget liv. Deltagelse og bevisstgjøring skaper engasjement og en følelse av ansvar. Dersom «vi» integrerer «dem» i «vår kultur» vil det fremstå som undertrykkende i seg selv fordi vi ikke inkluderer «dem» i selve integreringsarbeidet, men tar kontrollen og setter betingelser i forhold til den norske kulturen. «De undertrykte innvandrerne» kan ikke frigjøres ei heller godta en assimilerende integrering, hvor de skal slette sin kulturelle bakgrunn og fullstendig underkaste seg den norske levemåten. Derfor er det viktig at nordmenn og innvandrere møtes og diskuterer gjennom en konstruktiv dialog, hvordan møte med det norske samfunnet kan oppleves undertrykkende. På den andre siden er det også viktig at nordmenn kan være åpne om sine egne fordommer og utfordringer i møte med mennesker fra andre kulturer. De har selv historier som må bearbeides og behandles sammen med innvandrerne. En informant kan fortelle at De undertryktes teater er frigjørende i kommunikasjonen mellom mennesker fordi en kan løses fra fordommene sine når man får til gode og alternative kommunikasjonsformer som i De undertryktes teater (dramapedagog).

«Det økende mangfoldet reiser nye spørsmål om hva det vil si å være norsk og i hvilken grad og på hvilke måter «innvandrerne» tillates å prege det samfunn der integreres i» (Gullestad 2002, 20). Teaterkommunikasjon inviterer «den andre» til dialog hvor en inkluderer alle menneskelige egenskaper, ikke bare det verbale aspektet ved kommunisering. Øyvind Fuglerud forklarer at «mennesker gjennom ekspressive handlinger etablerer og opprettholder positive relasjoner til andre. Vi inkluderer den vi kommuniserer med som en av oss» (Fuglerud 2001, 124). Som en motsats til dette kan vi si at vi ekskluderer mennesker vi velger å ikke kommunisere med.

Under evalueringssamtalen etter Forumteaterforestillingen sier en av dramastudentene at de har planlagt en klassefest og at det nå føles helt naturlig å invitere elevene fra Johannes Læringscenter til denne klassefesten. Studenten opplever at de i løpet av uken og arbeidet med De undertryktes teater har blitt så godt kjent med hverandre at det er som om «vi er en klasse». En av elevene svarer med å si at hun snart skal feire sin bursdag, og vil invitere alle dramastudentene til denne feiringen. Dette blir uttrykk for at det gjennom arbeidet med prosjektet «Fra innvandrer til medborger», har blitt knyttet noen bånd, og nye relasjoner har oppstått. Alle er inkluderte i planene med klassefest og bursdagselskap, her blir ingen holdt utenfor på bakgrunn av kulturforskjeller eller andre ulikheter.

I Stavanger Aftenblad skriver Orrvar Dalby, generalsekretær i Norsk Folkehjelp, og Irfan Qaiser, rådgiver i Norsk Folkehjelp, et leserinnlegg om «Den ikke- integrerte majoriteten» (Dalby og Qaiser 2011). De kritiserer norsk integreringspolitikk som de mener legger opp til at det kun er innvandrere som må tilpasse seg «norske verdier» og at integreringen da blir assimilering. «Innvandrerne skal det stilles krav til. Men så lenge myndighetene ikke klarer å kombinere krav

med majoritetens ansvar, vil en reel integrering være urealistisk» (Dalby og Qiaser 2011). Videre i innlegget kritiserer Dalby og Qiaser regjeringens integreringsutvalg, ledet av utenriksminister Jonas Gahr Støre, for å kun fokusere på minoritetenes ansvar i arbeidet med å redusere forskjellene mellom majoritetskulturen og innvandrere. De viser til at deres 99 punkter for bedre integrering kun inneholder krav til minoritetene og ikke majoriteten. «I et dokument som handler om integrering som et felles prosjekt, nevnes verken fordommer, rasisme eller diskriminering i et eneste punkt. Med andre ord, det oppfordres til at minoritetene tilpasser seg, mens majoriteten lager kjørereglene. Vi trenger ikke å endre oss. Dette lukter mer av assimilering enn integrering» (Dalby og Qiaser 2011). De påpeker at det ikke kan forlanges av innvandrere at de skal tilpasse seg «norske verdier» når nordmenn selv ikke er enige om hva som faktisk er «norske verdier». Det er ingen konsensus om grunnleggende verdier i vårt samfunn og det blir med andre ord vanskeligere for innvandrere å forstå hva de egentlig skal si seg enige i. «Integrering er en tosidig prosess hvor både minoritet og majoritet må endre seg for å oppnå mangfold» (Dalby og Qiaser 2011).

Prosjektet «Fra innvandrer til medborger» åpner for dialog mellom innvandrerelever og norske studenter. Det skaper et felles møtepunkt hvor deltakerne, gjennom teaterformer, kan diskutere undertrykking og selvopplevde vanskelige situasjoner, for å bearbeide og utveksle ideer knyttet til alternative løsninger. Deltakerne representerer også mennesker som i utgangspunktet ikke ville møtt hverandre. Prosjektet gir en åpning for forståelse og toleranse fordi deltakerne opplever et fellesskap med mennesker de i utgangspunktet ikke ville følt et fellesskap med. Flere av informantene viser til en følelse av økt respekt for hverandre etter deltakelsen i prosjektet. De forteller om en positiv virkning i form av fordommer som ble nedbrutt og en følelse av gjensidig respekt. De snakker om en før- og etter -tilstand hvor fortiden var full av fordommer og skepsis til «det ukjente». Fordommene kan fungere som hinder for nye oppdagelser dersom man lar seg styre av de. Men de kan også bidra til en ny erfaring om et mer eller mindre ukjent fenomen, i dette tilfellet innvandrere versus nordmenn, dersom man blir bevisst på fordommene og bruker dem aktivt i en fortolkningsprosess (Gullestad 2002, 165). Det viste seg, gjennom det empiriske materialet, at fordommene gikk begge veier. En afrikansk student fortalte om sine fordommer mot både afghanere og nordmenn, og at disse fordommene nå var forandret til noe positivt. Før arbeidet med De undertrykte teater kunne han ikke fordra mennesker fra Afghanistan, men nå har han fått et nytt syn på dem og det oppleves befriende.

Professor i pedagogikk ved Universitetet i Tromsø, Asle Høgmo, skriver i sin bok «Fremmede i det norske hus» (Høgmo 1998) at det ligger i den menneskelige natur å inneha en viss skepsis mot andre/ukjente mennesker. Vi tar det ikke for gitt at andre mennesker automatisk liker oss. «Den konstruktive menneskelige sosialisering innebærer å lære gjennom erfaring at verden faktisk er til å stole på» (Høgmo 1998, 22). En må erfare godhet og omtanke for å kunne ha tro på at

den finnes hos mennesker. Vi får daglig historier i media hvor det presiseres at en «mann med afrikansk eller asiatisk utseende» har utført en kriminell handling et sted i Norge. Dette gjør noe med vår forforståelse av «det ukjente» som i dette tilfellet er innvandrere. Dersom man ikke kjenner noen mennesker med innvandrerbakgrunn og kun lager oppfatninger av dem gjennom medias fremstilling, vil man måtte erfare og oppleve «en snill innvandrer» for å forandre dette synet. Dette gjelder også mennesker som kommer til Norge for første gang. Dersom de har hatt flere negative erfaringer i møtet med for eksempel det første norske nabolaget, vil dette påvirke og farge deres syn på nordmenn og den norske kulturen. Selv om noen forteller dem at det også finnes gode nordmenn, må han eller hun erfare «en snill nordmann» for å forstå at de finnes. Slike positive erfaringer gjør en blant annet gjennom deltakelse i et slikt prosjekt. En student, født og oppvokst i Norge, forteller at hun aldri har hatt utenlandske venner. Hun hadde tidligere mange fordommer mot innvandrere og forteller at deltakelsen har gjort noe med hennes holdninger. Hun tar seg selv i å smile til utenlandske mennesker på bussen som, noe hun aldri gjorde tidligere. «Karim» som forteller at han hadde flere negative erfaringer den første tiden i Norge, sier at han etter å ha vært med i prosjektet har fått et nytt syn på nordmenn og at han fikk gode venner blant de norske studentene. «Alle er «blinde slaver» av sine fordommer, samtidig som de i det moderne samfunnet også hele tiden bringes til å reflektere over noen av dem. I det øyeblikk man blir seg enkelte fordommer bevisst, slutter de å være fordommer, og kan i stedet bli gjenstand for refleksjon og diskusjon» (Gullestad 2002, 165). Flere av informantene forklarte at de gjennom deltakelsen i prosjektet bearbeidet og ble kvitt flere fordommer de i utgangspunktet hadde. Opplevelsen av å jobbe sammen med undertrykking som tema, gjorde at de følte en helt spesiell form for fellesskap seg i mellom. For enkelte ble fordommene, som tidligere var til hinder for dem i menneskelige møter, nå erstattet med en dypere forståelse og respekt.

5.5 «Vi må bare tørre å være sammen»

«Sosial og kulturell integrasjon i hverdagen innebærer deltakelse i ansikt-til-ansikt -relasjoner med andre» (Høgmo 1998, 178). Arbeidet med Forumteater og Bildeteater i prosjektet «Fra innvandrer til medborger», handler nettopp om det å møte mennesker ansikt til ansikt og dele livserfaringer. Den ene dramapedagogen forklarer at noe av det viktigste i Forumteater er å oppleve og erfare den andre, ikke bare seg selv. «Når en virkelig ser den andre, det er da en begynner å bli et menneske» (dramapedagog). Vi kan bare utvikle oss som medmennesker dersom vi lytter til og respekterer den andres skjebne og den andres fortelling. «Drama er samspill mellom mennesker. Noen av øvelsene og uttrykkene vi jobber med handler om å se hverandre i øynene og holde blikkontakt. Mange påpeker at etter en slik opplevelse, hvor du har sett et annet menneske inn i øynene i lang tid, aldri ville gjort noe vondt mot dette menneske. Det forsterker relasjonen mellom mennesker»

(dramapedagog). Freire understreker at kjærligheten må være grunnlaget for dialogen, fordi «dialogen er et møte mellom mennesker som gir verden navn» (Freire 1970, 73). Det er mennesker sammen som definerer hvordan man skal forholde seg til hverandre og hvilket fellesskap man ønsker. Han sier videre at dialog basert på kjærlighet, ydmykhet og tro vil skape en tillit mellom de samtalende (Freire 1970, 75). Det skapes samhold gjennom konstruktive dialoger basert på kjærlighet og respekt. I intervju med en av dramapedagogene kan hun fortelle at flere av dramastudentene som har deltatt i prosjektet «Fra innvandrere til medborgere» og laget Forumspill sammen med innvandrere, gir uttrykk for hvor sterkt de har opplevd det å møte dem. De har følt at atmosfæren i rommet har vært preget av kjærlighet og generøsitet, og livshistoriene de har delt med hverandre har vært som å motta gaver. De takker innvandrerne for at de har forandret dem og deres holdninger. En av dramastudentene sa i evalueringssamtalen at hun hadde det veldig vanskelig for tiden, men at hun hadde gledet seg til hver dag hun skulle få møte elevene på Johannes Læringscenter. «Takk, dere har gjort dagene mine bedre!» (deltager Forumspill). For flere av deltagerne i prosjektet var en ny følelse av tilhørighet sentral. En tilhørighet til mennesker de i utgangspunktet ikke hadde mye omgang med. Ikke bare enkeltpersoner men representanter fra en gruppe mennesker som enkelte tidligere hadde et anstrengt forhold til. Flere oppdaget at fordommer på grunn av mangel på kunnskap om den andre, gikk igjen hos de fleste. Mange var svært overasket over sin egen reaksjon og sin opplevelse av fellesskapet i ettertid.

«Integrasjon av nye innvandrere kan ikke ses atskilt fra velferdsstatens generelle integrasjonsprosjekt: målet om å inkludere ulike befolkningsgrupper i et nasjonalt fellesskap gjennom sjenerøse og omfordelende velferdsordninger» (Brochmann 2010b, 216). Vi kan ikke lenger snakke om integrering av innvandrere. Alle som medborgere må sammen integreres i det flerkulturelle samfunnet. Derfor er møteplasser mellom innvandrere og etniske nordmenn en viktig del av integreringsarbeidet i Norge. Møteplasser som åpner og tilrettelegger for en konstruktiv dialog mellom mennesker med ulike kulturelle bakgrunner og livserfaringer. Det må være et gjensidig ønske om et fellesskap i alle samfunnsgrupper for at man skal kunne oppnå visjonen om en velfungerende flerkulturell nasjonalstat.

Som Paulo Freire, har også Integrerings- og mangfoldsdirektoratet dialog både som mål og arbeidsmetode for et inkluderende samfunn. De skriver blant annet at konstruktiv dialog mellom minoritetsbefolkningen og majoritetsbefolkningen er viktig for å minske avstand og fremmedfrykt samt øke forståelse og oppnå gjensidig respekt. Videre skriver de at dialog også er viktig for å utvikle et velfungerende flerkulturelt samfunn, og for å ufarliggjøre det man kan være uenige om. Målet for Integrerings- og mangfoldsdirektoratets dialogarbeid er; «Bidra til synlig, tilgjengelig og konstruktiv dialog og samarbeid mellom innvandrer miljøer/organisasjoner og aktuelle aktører på

relevante samfunnsområder (...) Gjennom dialog basert på gjensidig anerkjennelse og respekt, som kan gå i dybden, kan man legge grunnlaget for endringer» (Integrerings- og mangfoldsdirektoratet 2011a). Målet for dialogen er å åpne for et mer inkluderende samfunn preget av gjensidig respekt og forståelse. «Hvis det skal finnes fellesskap i en individenes verden, kan det bare (og må nødvendigvis) være et fellesskap knyttet sammen av felles og gjensidig omsorg; et fellesskap av omtanke og ansvar for alles jevnbyrdige rett til å være menneske og til å handle ut fra denne retten» (Bauman 2007, 198). Min datainnsamling viser at deltakerne satt pris på en felles møteplass hvor de kunne samarbeide og bli kjent med hverandre. Prosjektet åpner for muligheten til en felles møteplass hvor man kan utveksle erfaringer knyttet til utfordringer i flerkulturelle møter. En møteplass som oppfordrer til dialog med gjensidig respekt som formål.

Integrerings- og mangfoldsdirektoratets årsrapport fra 2008 viser på den ene siden at mange innvandrere i Norge er godt integrert i det norske samfunnet. På den andre siden har flere innvandrere utfordringer med blant annet å få et sosialt fotfeste i landet. Dette fotfestet er i følge direktoratet viktig for å oppnå en frihet til selv å velge hvordan man ønsker å leve. De skriver videre i rapporten at det er store forskjeller på hvordan innvandreregrupper og enkeltpersoner møtes og inkluderes i samfunnet, noe som igjen fører til ulikheter i hvilke muligheter og levekår de ender opp med (Integrerings- og mangfoldsdirektoratet 2011c).

I løpet av arbeidet med denne avhandlingen har jeg hatt løpende dialog med dramapedagogene i prosjektet, og de kan nå fortelle at de har endret tittel på prosjektet. De opplever at de i dialogen med deltakerne i prosjektet har endret seg selv og egne holdninger til innvandring. Dramastudentene uttrykker ofte at de ikke har følt seg integrert i det flerkulturelle samfunnet og at skillene mellom nordmenn og innvandrere ofte er store og fylt med fordommer. De trenger selv å bli en del av det flerkulturelle samfunnet og bli kvitt angst, fordommer og stereotypisering. Den nye tittelen på prosjektet er: «Medborger i et flerkulturelt samfunn». Dette signaliserer at prosjektet ikke primært handler om innvandrere som skal integreres, men om møtet mellom mennesker, i det flerkulturelle samfunnet som skal dele livserfaringer og utforske livsutfordringer gjennom Forumteater. Vi trenger alle et verktøy i vår frigjøringsprosess. Vi kan alle kjenne oss igjen i situasjoner med undertrykking, utestengning og ekskludering. Gjennom arbeidet med Forumteater kan vi belyse utfordringene og komme med forslag til løsninger i samspill med andre mennesker. Ulikhetene blir til en styrke for samholdet, fordi de representerer ulike erfaringer og kunnskap. Et mangfold trenger mennesker med forskjellig kulturbakgrunn som kan møtes og utveksle historier og erfaringer. En møteplass som åpner opp for og oppfordrer til dialog og samhandling på tvers av kulturelle bakgrunner og religiøse orienteringer. Først da kan vi snakke om frigjørende integrering i et flerkulturelt samfunn. Prosjektet «Fra innvandrer til medborger» eller som det nå heter, «Medborger i et flerkulturelt samfunn», åpner opp for denne dialogen og for et samspill mellom

mennesker som i utgangspunktet ikke omgås hverandre. Prosjekter som dette kan være en styrke for et velfungerende mangfoldighets-samfunn.

Opplevelsen av prosjektet «Fra innvandrer til medborger» har vært med på å ufarliggjøre for deltagerne noe som i utgangspunktet kanskje var fremmed og ukjent. Det har åpnet opp for at mennesker som opplever å inneha en del fordommer mot det de ikke kjenner, slik at de kan se verdien av å ta sjansen og bli kjent med nye mennesker som representerer noe annerledes og i mange tilfeller fremmed. «Fremmedfrykten er stor i Norge, men jeg tenker bare, herregud hva er vi redde for? Vi må bare tørre å være sammen» (deltager Forumspill). Svaret er kanskje enkelt å fremme men for mange kan det være vanskelig å gjennomføre. Vi må ta et oppgjør med våre fordommer for å kunne se på alle mennesker som likestilte og verdifulle. Vi må våge å kjenne på usikkerheten for å oppleve at fremmedfrykt og ekskludering kan erstattes med solidaritet og fellesskap.

6. AVSLUTNING

I denne oppgaven har jeg undersøkt betydningen av De undertryktes teater og De undertryktes pedagogikk i integreringsarbeid i Norge.

Gjennom feltarbeidet har jeg erfart at det å ha et teoretisk grunnlag for å jobbe med kulturforståelse og kommunikasjon er til stor fordel, men teori alene kan ikke skape en grunnleggende forståelse og kommunikasjon. Gjennom personlige møter kan man oppnå en gjensidig respekt for og forståelse av hverandre. I prosjektet «Fra innvandrere til medborger» er grunnlaget personlige møter og praktisk utforskning av kommunikasjonssituasjoner gjennom teater som uttrykksform.

I et intervju med Stavanger Aftenblad¹⁸ sier den danske journalisten Jacob Holdt, at vi i dag lever i et moderne apartheid hvor «selv de som taler innvandrernes sak er psykisk isolert fra deres hverdag». Han hevder at mennesker som inkluderes blir integrert. «Får de ikke komme inn, blir de værende i utenforskapet. Så enkelt er det». I følge Holdt er integrasjonsspørsmålene alt for viktige til at de kan legges i hendene på politikere. Folket selv må ta ansvaret.

I prosjektet «Fra innvandrere til medborger» blir deltakerne ansvarliggjort og undersøker muligheter for å skape et godt samfunn å leve sammen i som likeverdige medmennesker.

Paulo Freire sier at frigjøringsarbeidet er en jobb for de radikale, for de som ønsker forandring i samfunnet. Det er ikke et arbeid for de som «sitter på toppen og regjerer». Det er en oppgave for mennesker som ser at deres holdninger og meninger preger det sosiale fellesskap, og som ønsker forandring til det bedre. De undertryktes teater er teater av og med mennesker som ikke er fornøyd med samfunnet som det er, men ønsker å endre det til noe bedre.

«Dere har gjort at jeg har lyst til å gjøre Norge til et bedre land» sa en av deltakerne som hadde vært med på Forumteaterforestilling. Gjennom det empiriske materialet har jeg sett at deltakelse i dette prosjektet med De undertryktes teater kan gjøre noe med menneskers holdninger og forståelse. Det kan føre til holdningsendring. Flere av deltakerne i prosjektet uttrykker at de har endret holdninger og fått et mer åpent og positivt syn på innvandrere og nordmenn. De har opplevd det frigjørende å bli kvitt fremmedfrykt og fordommer. «Dere har åpnet synet mitt. Jeg har fått mer respekt og mistet mange fordommer» uttrykte en av deltakerne i prosjektet. En annen konkluderte med å si: «Dere har hjulpet meg til å bli en mye bedre lærer og til et mye bedre menneske». Flere av innvandrerelevne gav uttrykk for at de ikke kjente så mange nordmenn, og hadde lite kontakt med dem. Dette prosjektet hadde gitt dem lyst til å bli kjent med flere nordmenn. «Jeg har sett at det finnes mange gode mennesker her i Norge. Det har jeg ikke sett før for vi er ikke sammen», uttalte

¹⁸ «Advarer mot nordisk apartheid», Stavanger Aftenblad, 7. mai 2011.

en av deltakerne i prosjektet.

Dramastudentene uttrykker at de sitter igjen med en følelse av en dypere forståelse for hvordan det er å komme til Norge og hvilke livserfaringer mange av innvandrerne har med seg. Prosjektet blir en lokal møtearena hvor målet er gjensidig dialog og respekt. Det er på de små og lokale arenaene at fordommer og fremmedfrykt kan bekjempes. Aktiv kontakt i dagliglivet kan forandre vårt forhold til det som er fremmed og ukjent. Gjennom dialog og samarbeid blir man aktive deltakere i eget liv, man forblir ikke passive tilskuere som observerer og kritiserer verden og samfunnet. Man har et ønske om å gjøre noe aktivt for å forandre på verden slik den fremstår. Gjennom debatter og diskusjoner med mennesker om innvandring og integrering kan en oppdage flere fordommer på bakgrunn av mangel på kunnskap. Mange har som sagt tidligere et anstrengt forhold til innvandrere i Norge, samtidig som mange innvandrere har et anstrengt forhold til nordmenn. Vi forstår ikke hverandres livserfaringer og identitet, og lager oss derfor bilder av «den andre» som i mange tilfeller ikke stemmer. Dette kan være grunnen til at mange mennesker i Norge i dag har lite eller ingen omgang med hverandre på tvers av kulturelle og religiøse bakgrunner. Meningene baseres på debatter og fortellinger om mislykket integrering i media og mindre positive møter med «de andre». Gjennom deltakelse i et prosjekt som «Fra innvandrer til medborger», skaper man nye erfaringer som gir et annet grunnlag for forståelse og aksept.

I dette prosjektet legges det til rette for at deltakerne får dele sine livsfortellinger med hverandre. Det å bli møtt av mennesker som ønsker å høre din historie vil etter min mening alltid være positivt i menneskelige relasjoner. Forutsetningen for å iscenesette disse fortellingene som Forumteater er at de handler om undertrykking. Dette innebærer at deltakerne deler triste og såre fortellinger med hverandre, noe som fører til at det blir ekte og ærlige møter som kan bryte ned barrierer og fordommer. I dette møtet handler det ikke om innvandrere eller nordmenn, men om mennesker og medmennesker som møtes for å utforske vanskelige livssituasjoner. Flere av deltakerne i prosjektet uttrykker at de nå har knyttet nye vennskapsbånd og at de som gruppe føler nærhet og samhold med hverandre.

Gjennom arbeidet med dette prosjektet har jeg erfart at Forumteater kan være et viktig bidrag i integreringsprosesser. Forumteater kan være et møtested hvor man kan debattere og diskutere utfordringer knyttet til integrering. Forumteaterets rammer og verdigrunnlag tilbyr muligheter for møtesteder hvor vi kan diskutere og konfrontere hverandre gjennom dialog og respekt.

Om innvandrere er undertrykte i det norske samfunnet kan diskuteres, jeg vil påstå at de i mange tilfeller er det. Flere av deltagerne i prosjektet «Fra innvandrer til medborger» kan referere til hendelser i det daglige livet hvor de møter en generell skepsis fordi de er innvandrere. Det kan være eldre damer på bussen som tar et fast grep rundt vesken sin i det de kommer inn, det kan være

butikkarbeidere som følger ekstra nøye med på varene sine i butikken når de er tilstede, og det kan være saksbehandleren på det offentlige kontoret som misliker «utlendinger som kommer til Norge for å snylte på staten». Disse holdningene finnes overalt i det norske samfunn og må bekjempes for at vi skal få et velfungerende flerkulturelt samfunn. «For undertrykkerne er det imidlertid alltid de undertrykte (som de selvsagt aldri kaller «de undertrykte», men – avhengig av om de er landsmenn eller ikke- «den slags folk» eller «de blinde» eller «samfunnsoppløsende krefter) som er opprørske, som er «voldsomme», «barbariske», «ondsinnede» eller «bløtdørstige» når de reagerer på undertrykkerens vold» (Freire 1970, 38).

Gjennom De undertryktes teater får deltagerne muligheten til å reflektere over sin egen innsats i undertrykkende situasjoner. Dette kan for innvandrerne være vonde opplevelser i møte med en ny og fremmed majoritetskultur, og for nordmenn negative erfaringer med minoriteter i samfunnet. Ansvarliggjøring myndiggjør mennesker og De undertryktes teater ansvarliggjør den undertrykte og krever aktiv deltagelse. Man kan ikke være passive tilskuere i De undertryktes teater, ei heller i sitt eget liv. Da vil ingen forandring oppstå. Forandring skjer gjennom reflektert og aktiv handling. «Den revolusjonære rolle er å frigjøre og bli frigjort sammen med folket- ikke å vinne dem over til seg» (Freire 1970, 79).

I arbeidet med denne undersøkelsen, gjennom teorifordypning, feltarbeid med observasjon og intervju, analyser og drøftinger har jeg erfart at De undertryktes teater (Forumteater) har et stort potensiale i forhold til frigjørende integrering. Gjennom deltakelse i dette prosjektet har jeg sett at frigjørende integrering først og fremst handler om det enkelte mennesket som frigjør seg selv ved å se og bruke sine egne muligheter til å ta valg, handle og påvirke i sitt eget liv og i samfunnet. Gjennom å ta hovedrollen i Forumteater, utforske og debattere gjennom teateruttrykket, får mennesket trene på å bli subjekt i eget liv. Innholdet i forumspillene er identiske eller analoge med deltakernes liv, og dermed blir overføringen til virkeligheten veldig nær. Jeg har observert og erfart jubelen og gleden i salen når tilskuerne har tatt hovedrollen og gjennom respektfulle strategier har klart å endre på undertrykkende situasjoner. I intervjuer og evalueringssamtale har jeg fått høre at mange av deltakerne opplever at arbeidet med Forumteater har endret deres holdninger, deres tanker om eget liv og egne muligheter. Mange gir uttrykk for håp og tro på at det er mulig å få til gode relasjoner mellom mennesker med ulike kulturbakgrunner.

Forumteater er generalprøve på virkeligheten, på livet. Gjennom å trene på å forandre, kan man selv bli forandret og få motet til å forandre sitt eget liv. Dette prosjektet viser til at deltagerne ønsker å «ta hovedrollen i eget liv» og aktivt bidra til å kjempe mot undertrykking. Jeg tar med meg mange sterke øyeblikk og minner fra arbeidet med dette prosjektet, og kommer aldri til å glemme “Sarah” som fysisk demonstrerte foran alle deltakerne hvordan hun, etter Forumteater, ville bli subjekt i eget liv. Hun bøyde kroppen som uttrykk for offerrollen og åpnet kropp, armer og et

strålende ansikt som uttrykk for at hun ville ta hovedrollen i eget liv. Med sin egen indre styrke og kraft ville hun møte verden og de utfordringene som måtte komme uten å la seg bøye og undertrykke. Hun innså at det er hennes ansvar å bli et handlende subjekt og ikke være et passivt objekt. Hun viste seg som et frigjort menneske og tok hovedrollen i sin egen livsfortelling.

Referanseliste

- Aftenposten. «Kongens nyttårstale 2010». Tilgjengelig på <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article3968857.ece>. Besøkt 28. februar 2011
- Arbeiderpartiet. «Integreringspolitisk dokument». Tilgjengelig på <http://arbeiderpartiet.no/Politikken/Landsmoetet-2011/Integreringspolitisk-dokument>. Besøkt 28. februar 2011
- Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet. «Sentrale begreper». Tilgjengelig på <http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/integrering/midtpalte/sentrale-begreper.html?id=566423>. Besøkt 31. mars 2011
- Boal, Augusto. 1980. *Förtrollad, förvandlad, förstenad. Teater för alla*. Södertälje: Axlings Tryckeri AB
- Boal, Augusto. 2002. *Games for actors and non-actors*. New York: Routledge (2. utgave)
- Boal, Augusto. 1985. *Stopp! Det er magisk!*. Århus: Teaterforlaget DRAMA
- Boal, Augusto. 2004. *Teatret som krigskunst*. Gråsten: DRAMA
- Boal, Augusto. 1979. *Theater of the Oppressed*. London: Pluto (2. opplag 2000)
- Brochmann, Grete. 2006. *Hva er innvandring?* Oslo: Universitetsforlaget
- Brochmann, Grete. «Innvandring og det flerkulturelle Norge». I *Det norske samfunn*, red. Ivar Frønes og Lise Kjølrsrød, 435-456. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2010a
- Brochmann, Grete. 2010b. *Velferdens grenser*. Oslo: Universitetsforlaget
- Dahl, Øyvind. 2001. *Møter mellom mennesker. Interkulturell kommunikasjon*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Dalby, Orrvar og Irfan Qiaser. Leserinnlegg: «Den ikke-integrerte majoriteten», Stavanger Aftenblad, 21. mars 2011, 25
- Døving, Cora Alexa. 2009. *Integrering. Teori og empiri*. Oslo: Pax Forlag
- Engelstad, Arne. 2001. *De undertryktes teater. Når tilskueren blir deltaker. Augusto Boals metoder og praksis*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag
- Engelstad, Arne. «Peace, not passivity», DRAMA, Nr. 3- 2009, 36-37
- Eriksen, Thomas Hylland. 2008. *Globalisering. Åtte nøkkelbegreper*. Oslo: Universitetsforlaget

- Eriksen, Thomas Hylland og Torunn Arntsen Sørheim. 2003. *Kulturforskjeller i praksis. Perspektiver på det flerkulturelle Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS
- Eriksen, Thomas Hylland. 1993. *Kulturterrorismen. Et oppgjør med tanken om kulturell renhet*. Oslo: Spartacus Forlag
- Eriksen, Thomas Hylland. 2010. *Små steder- store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Freire, Paulo. 1970. *De undertryktes pedagogikk*. Oslo: Gyldendal Akademisk Forlag (6.opplag 2009)
- Frp. 2011. «Innvandring». Tilgjengelig på <http://www.frp.no/INNVANDRING.d25-TgRnGYh.ips>. Besøkt 19. mai 2011a
- Frp. 2011. «Integrering». Tilgjengelig på <http://www.frp.no/INTEGRERING.d25-TgRnGXg.ips>. Besøkt 19.mai 2011b
- Fuglerud, Øivind. 2001. *Migrasjonsforståelse. Flytteprosesser, rasisme og globalisering*. Oslo: Universitetsforlaget
- Gadamer, Hans-Georg. 2010. *Sannhet og metode*. Oslo: Pax Forlag
- Gullestad, Marianne. 2002. *Det norske sett med nye øyne*. Oslo: Universitetsforlaget
- Halvorsen, Knut. 2008. *Å forske på samfunnet- en innføring i samfunnsvitenskapelig metode*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag
- Høgmo, Asle. 1998. *Fremmed i det norske hus: innvandreres møte med bygdesamfunn, småby og storby*. Oslo: Ad notam Gyldendal
- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet. «Dialog». Tilgjengelig på <http://www.imdi.no/no/Dialog-og-mangfold/Dialog/>. Besøkt 22. april 2011a
- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet. «Hvem er norsk og hvem er innvandrer?». Tilgjengelig på <http://www.imdi.no/no/Arsrapporter/aarsrapport2009/Forskerne/Innvandrere-i-norske-medier/Hvem-er-norsk-og-hvem-er-innvandrер/>. Besøkt 22. april 2011b
- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet. «Overblikk 2008: Hvordan går det med integreringen?». Tilgjengelig på <http://www.imdi.no/Documents/Rapporter/Status20integrering.pdf>. Besøkt 22. april 2011c
- Kjeldstadli, Knut. 2008. *Sammensatte samfunn. Innvandring og inkludering*. Oslo: Pax Forlag
- Scholte, Jan Aart. 2005. *Globalization a critical introduction*. New York: Palgrave Macmillan

Statistisk Sentralbyrå. «Holdninger til innvandrere og innvandring, 2010». Tilgjengelig på <http://www.ssb.no/innvhold/>. Besøkt 07.mars 2011

Sørheim, Torunn Arntsen. «Innvandrerne i Norge». I Flerkulturell forståelse, red. Thomas Hylland Eriksen, 188-212. Oslo: Universitetsforlaget, 2001